

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**
Кам'янець-Подільська міська організація політичної партії
«НАША УКРАЇНА»

Петро Дорошенко: особистість, гетьман, політик

Збірник матеріалів науково-практичної конференції

Кам'янець-Подільський
2010

УДК 94(477) «16»(092)(063)
ББК 63.3(4Укр)4-8Я431
П24

Рецензент:

Копилов С. А., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Редакційна колегія

Степанков В. С., доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, академік УАІН (науковий редактор);

Газін В. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України (відповідальний редактор);

Дубінський В. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії;

Бучковський О. В., студент II курсу історичного факультету, голова наукового сектора Ради студентського самоврядування.

П24 Петро Дорошенко: особистість, гетьман, політик.
Збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2010. – 48 с.

УДК 94(477) «16»(092)(063)
ББК 63.3(4Укр)4-8Я431

Збірник містить доповіді та повідомлення учасників науково-практичної конференції присвяченої постаті гетьмана Петра Дорошенка, яку було проведено на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 22 грудня 2010 р.

Розрахований на науковців, по шукачів, студентів, освітян, і усіх, хто цікавиться проблемами історії України-Гетьманщини.

К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2010

Зміст

Степанков В. Петро Дорошенко	4
Надворний В. Гетьман Петро Дорошенко (1665-1676 рр.) в сучасній українській історіографії (90 рр. XX — поч. XXI ст.)	16
Савчук Р. Політичні погляди Петра Дорошенка	27
Діхтярук Н. Життя Петра Дорошенка на чужині	34
Верстюк В. Постаць П. Дорошенка в оцінці М. І. Костомарова	41

Петро Дорошенко

Серед державних діячів минувшини України однією із найяскравіших і водночас найтрагічніших є постать гетьмана Петра Дорофійовича Дорошенка. Так склалися історичні обставини, що його життя й діяльність сфокусували у собі як найбільш героїчні, сповнені величчя, діяння української нації, розквіту її держави, так і жахливу руїну Правобережної України, серед політичних діячів виділявся бистрим і глибоким аналітичним розумом, гарячим патріотизмом, широким розумінням завдань і перспектив боротьби за об'єднання України у межах держави, несхитною послідовністю й залізною волею у діях, спрямованих на досягнення поставленої мети, високорозвинутим почуттям власної гідності. Петру довелося пережити і найбільший триумф, і повний крах результатів діяльності. Це про його останні роки життя безсмертний Тарас написав такі слова:

Мой орел той приборканий,
Без крил та без волі¹.

Народився майбутній гетьман України у Чигирині 1627 р. у сім'ї, котра мала глибокі корені служіння матері-Україні. Адже дід Михайло був соратником славетного Петра Сагайдачного, котрий ставши гетьманом Війська Запорозького, відіграв важливу роль в утворенні територіального устрою козацької України. Батько Дорофій дослужився до чину козацького полковника, а в 1633 р. був гетьманом козацьких полків, що брали участь в облозі Смоленська. Мати походила з роду Тарасенків, відоме її чернече ім'я Митродора. Братами Петра були Андрій, Григорій, Степан і Федір (Антоній); мав і сестру, ім'я якої невідоме². Можна гадати,

¹ Шевченко Т. Заступила чорна хмара // Кобзар. – К., 1993. – С. 373.

² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – С. 25-29; Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. – К., 2004. – Вид.друге, доп. – С. 187-188; Мицик Ю.А., Пухальська Н.Я. Італійська брошура 1633 р. про участь запорожців у Смоленській війні (1632-1634 рр.) // Український історичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 217.

що Петро навчався у Києво-Могилянській колегії. За визнанням літописця Самійла Величка, був “умілий у всяких речах”³.

Прикметно: П.Дорошенко опинився серед небагатьох козаків, котрі в кінці 1647 р. разом з Богданом Хмельницьким подалися на Запорозжя⁴. Бурхливі події розвитку Національної революції протягом 1648-1657 рр. близькість до титанічної постаті Богдана Великого зіграли вирішальну роль у становленні його політичних поглядів. На 1657 р. він уже пройшов основні шаблі служби у Війську Запорозькому. Так, у 1649 р. обіймав посаду гарматного писаря Чигиринського полку, в 1655 р. – наказного полковника, а весною 1657 р. призначається прилуцьким полковником⁵. Протягом цього часу став палким поборником ідеї створення незалежної соборної Української держави.

Після смерті Богдана Великого у серпні 1657 р. Петро підтримав обрання на посаду гетьмана Івана Виговського, але ставився до нього насторожено. Справа в тому, що новий гетьман почав, за словами відомого вченого Івана Крип’якевича, нехтувати здобутками революції⁶. Весною і влітку 1659 р. П.Дорошенко взяв участь у боях проти російських військ, у тому числі і в знаменитій Конотопській битві, де росіяни зазнали нищівної поразки⁷. Переїшовши в опозицію до І.Виговського, у серпні 1659 р. прибув у Правобережну Україну, де став порадником у сина покійного Б.Хмельницького Юрія⁸, котрого козаки хотіли бачити володарем булави. У жовтні 1659 р. Ю.Хмельницький став гетьманом України. П.Дорошенко проявив велику мужність у бою з

³ Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т. 2. – С. 49.

⁴ Степанков В. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави. – Історичні портрети. – К., 1994. – С. 287.

⁵ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського (далі – НБУ) ІР. – ф. П, 15558. – Арк. 119; Акты Южной и Западной России (далі – Акти ЮиЗР). – СПб., 1861. – Т. III. – С. 572; Величко С. Назв. пр. – Т. 1. – С. 35; Дорошенко Д. Назв. пр. – С. 30-33.

⁶ Крип’якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С. 194.

⁷ Акты ЮиЗР. – СПб., 1863. – Т. IV. – С. 226, 238; Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильно, 1870. – Т. VII. – С. 114-115; Величко С. Назв. пр. – Т. 1. – С. 372-373; Костомаров Н. Гетманство Выговского // Исторические монографии и исследования. – СПб., 1872. – Т II. – С. 161-163.

⁸ Степанков В. Назв. пр. – С. 290.

поляками і татарами 7 жовтня 1660 р. під Слободищами. Саме він під час переговорів з польним гетьманом Польщі Єжі Любомирським пригрозив, що в разі нового наступу поляків українці стоятимуть на смерть: “маємо шаблі при боці і самопали в руках”⁹.

Складається враження, що полковник виступав противником розв’язання проблеми збереження цілісності козацької України воєнними методами, надаючи перевагу політичним. Тому намагався уникнути активної участі у міжусобній боротьбі, що точилася протягом 1661-1664 рр. Врешті-решт громадянська війна, що спалахнула у 1658 р., привела до розколу козацьку Україну влітку 1663 р. на Правобережне й Лівобережне гетьманства. В період глибокої кризи гетьманування правобережного гетьмана Павла тетері весною 1665 р. П.Дорошенко вирішив поборотися за булаву. І 28 серпня козацька рада обрала його гетьманом¹⁰. Перед ним стояли вкрай складні проблеми внутрішньополітичного розвитку козацької України. Мало того, що вона виявилась розчленованою на два гетьманства, не вщухала боротьба старшинських угруповань за владу, посилювався тиск зовні з боку Речі Посполитої, Московії та Кримського ханства. Слід також було рахуватися зі страхітливим спустошенням Правобережної України. За нашими підрахунками, на середину 60-х рр. вона втратила не менше 65-70 % свого населення. Окреслилася небезпечна тенденція виокремлення Запорожжя в самостійне державне утворення, що негативно позначалася на зусиллях національно-патріотичних сил домогтися об’єднання українських земель в кордонах самостійної держави.

Реально оцінюючи обстановку, П.Дорошенко спочатку зміцнив владу на терені Правобережного гетьманства й прагнув порозумітися з урядом Речі Посполитої. Проте восени 1666 р. дійшов висновку, що вона не надасть дієвої допомоги у справі возз’єднання Правобережного й Лівобережного гетьманств, а

⁹ Герасимчук В. Чуднівська компанія 1660 р. – Львів, 1913. – С. 73-83; Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza. – Poznań, 1859. – Т. II. – S. 92-96.

¹⁰ Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 48-52; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї // Україна модерна. – Львів, 1999. – Число 2-3. – С. 337-338.

орієнтація на польського короля не підтримується більшістю населення. Тому вирішив не допустити розташування на постій у Брацлавщині 6 тис. польського війська і в бою 19 грудня під Браїловим наголово розгромили його¹¹. Так стався його розрив з Річчю Посполитою. Водночас пішов на зближення з Османською імперією, володар якої пропонував прийняти турецьку протекцію.

Укладення на початку 1667 р. польсько-російського Андрусівського договору, що передбачав поділ земель Української держави по Дніпру, викликало гостру негативну реакцію у П.Дорошенка. 11 березня він звернувся з універсалом до козаків, повідомляючи про його зміст та загрозу наступу поляків¹². У діяльності гетьмана провідними стають два напрями. По-перше, щоб уникнути міжусобної боротьби, запропонував козакам України зібратися на чорну раду на р.Росаві з метою обрання єдиного гетьмана. Однак, внаслідок спротиву лівобережного гетьмана Івана Брюховецького, дана пропозиція зазнала невдачі. По-друге, розпочав підготовку визвольного походу на західноукраїнські землі, щоб прилучити їх до держави. Дочекавшись підходу татар свого союзника калги-султана Крим-Гірея, на початку вересня 1667 р. вирушив у похід. Через місяць під Підгайцями взяв в облогу польське військо польного гетьмана Яна Собеського. Але добитися успіху не вдалося. Внаслідок вторгнення запорожців у Крим, Крим-Гірей пішов на укладення угоди з Річчю Посполитою. Тому П.Дорошенко вимушений був 19 жовтня підписати з Я.Собеським договір, який передбачав входження Правобережного гетьманства до складу Речі Посполитої¹³.

За таких обставин П.Дорошенко погодився на переговори з російським урядом. Вони засвідчили прагнення гетьмана позбутися присутності у козацькій Україні царських воєвод, домогтися відновлення суверенітету й включення до її складу західноукраїнських земель¹⁴. Не поривав відносин з Портою. На початку 1668 р. Чигиринська старшинська рада висловила за

¹¹ Zapisies albo kroniczka Joachima Jerlieza. – Warszawa, 1853. – Т. II. – S. 112.

¹² НБУ ІР. – ф. II, 15422. – Арк. 23.

¹³ Там само. – ф. II, 15425-15487. – Арк. 247-248; MaJewski W. Podhajceletnia s jesienna kampania 1667 r. // Studia i materiaty do historii wojska Wości. – Warszawa, 1960. – Т. VI. – Cz.1. – S. 84-93.

¹⁴ Акты ЮиЗР. – СПб., 1869. – Т. VI. – С. 233-253.

об'єднання Правобережної і Лівобережної України в єдину державу під протекцією Туреччини¹⁵. Заручившись підтримкою значної частини лівобережної старшини і козацтва, П.Дорошенко на початку червня переправився через Дніпро й попрямував назустріч І.Брюховецькому. Після вбивства останнього козаками 18 червня неподалік с.Будище, козацька рада обрала П.Дорошенка гетьманом возз'єднаної козацької України. Як сповіщав він 20 червня Я.Собеському, “всі тамтешні полки і люд посполитий, відхиливши московську протекцію і регімент Брюховецького, повністю під стародавній регімент з належним до мене послушенням схилюлися”¹⁶.

Здавалося, що заповітна мрія П.Дорошенка сповнилася. Але розвиток подій пішов іншим шляхом. Уряд Московії, Речі Посполитої і Криму виступили проти возз'єднання Української держави, а частина старшини, опираючись на допомогу зовні, виступила проти нього. Спалахнула міжусобиця на Правобережжі, бо претензії на булаву висунув, підтримуваний Запорожжям і Кримом, запорозький писар Петро Суховій. Реальною стала загроза вторгнення російських військ¹⁷. За таких умов гетьман направив посольство до Стамбула засвідчуючи згоду прийняти протекцію Порти. Після його повернення й прибуття турецьких послів у другій половині березня 1669 р. П.Дорошенко скликав у Корсуні розширену старшинську раду, в роботі якої взяли участь представники Лівобережжя й Запорожжя. Вона хвалила 21 березня прийняття турецької протекції, але відмовила у принесенні присяги султану¹⁸. На яких умовах Українська держава погодилася на протекцію султана? З проекту договору 1668 р. можна зробити висновок, що П.Дорошенко домагався возз'єднання в її кордонах

¹⁵ Там само. – СПб., 1872. – Т. VII. – С. 30-31.

¹⁶ Бібліотека музею Чорторийських (далі – БМЧ) (Краків). ВР. – № 1376. – Арк. 97-98; Бібліотека національна (далі – БН) (Варшава). ВМФ. – № 16281; Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 189-195.

¹⁷ Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997. – С. 150-151.

¹⁸ Акты ЮиЗР. – СПб., 1875. – Т. VIII. – С. 130-145, 173, 229; Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 243-248; Мицик Ю.А. Джерела з польських архівосховищ до історії України другої половини XVII ст. // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – Т. 4. – С. 84.

всіх етноукраїнських земель. Він також передбачав: обрання гетьмана довічно; звільнення населення України від сплати податків і данини; отримання православною церквою автономії; заборону туркам і татарам, котрі як союзники мали прибувати на допомогу гетьману, руйнувати міста й села, брати ясир, споруджувати мечеті; заборону султану й хану без відома українського гетьмана укласти договори з Росією й Річчю Посполитою та ін.¹⁹ На жаль, невідомо, які з цих статей проекту турецький уряд прийняв, а які відхилив. Є підстави для припущення, що більшість з них була ним схвалена.

Джерела промовляють, що П.Дорошенко прагнув порозумітися з обраним при всебічній підтримці Москви у березні 1669 р. лівобережним гетьманом Дем'яном Многогрішним, схилиючи того до проведення спільної козацької ради для обрання єдиного гетьмана України²⁰. Водночас вів жорстоку боротьбу з П.Суховієм, котрому завдав поразки у кінці 1669 р.²¹ У внутрішній політиці він послідовно проводив курс на зміцнення ролі гетьманської влади, хоча, як і свого часу Богдан Великий, для надання більшої легітимності прийнятим рішенням проводив їх через ухвали. Як й його великий попередник, намагався відновити її спадкоємність. Є дані джерел, що на Корсунській раді 1669 р. його обрали “до смерті, а після нього /бути гетьманом/ його сину і внуку неодмінно”²². Львівський єпископ Йосип Шумлянський, котрий побував у Чигирині взимку 1671 р., свідчив: П.Дорошенко “абсолютно /у них/ панує і користується у всього народу любов'ю...”. Польський під канцлер Анджей Ольшевський відзначав прагнення гетьмана до “незалежної ні від кого монархічної влади”²³.

¹⁹ Акты ЮиЗР. – Т. VIII. – С. 218-219.

²⁰ Там само. – СПб., 1877. – Т. IX. – С. 181-185.

²¹ Там само. – С. 159; Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 265-268.

²² Акты ЮиЗР. – Т. VIII. – С. 138; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 pp.): Україна крізь віки. – К., 1999. – Т. 7. – С. 308.

²³ Архів головний актів давніх (далі – АГАД) (Варшава). – Ф. 549. – № 317. – Арк. 39; Санник Г. Некоторые черты политики гетмана Петра Дорошенко // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Матеріали Міжнародної наукової конференції. – К., 1993. – Вип. 11. – С. 24.

Звертає увагу на себе гнучкість його соціально-економічної політики, а саме: проведення курсу на утвердження козацького типу господарства й недопущення до маєтків панів та урядовців. Анонімний представник польської еліти у трактаті “Думка певної особи” /бл.1669-1670 рр./ з цього приводу писав, що в козацьких краях “жодної панщини ніколи не буде, бо і тепер її там не має”. При цьому підкреслював, що “поборів, подимних і такого роду податків і не згадуї! А якщо й випаде податок який за універсалом гетьманським чи полковницьким раз на рік, щонайбільше – два /податки/ на тих, котрі не ходять на війну... і то не перевищить цей податок десятка з лишком золотих на рік, хоч би й з найбагатшої особи. А жодного іншого тягару на люд посполитий ніколи не буває, а особливо на козаків, бо кожен є вільним вояком”²⁴.

П.Дорошенко підтримував заходи київського митрополита Тукальського у справі витворення Українського патріархату, вбачаючи у ньому важливий політичний фактор утвердження самостійної козацької України²⁵. Один з польських сенаторів на початку квітня 1670 р. зауважував, що прийняття турецької протекції гетьман розглядав лише як ширму для виборення незалежності від Речі Посполитої й створення удільної держави²⁶. В 1672 р. коронний гетьман Я.Собеський у листі до сейму підкреслював його наміри “/визначити/ краю Руському кордони по Люблін і Краків, в цілому там, куди лише заходять імена та церкви Руські”. Саме з цих міркувань П.Дорошенко не визнавав за польським королем права на користування титулом князя Руського²⁷.

Побоюючись утвердження незалежності Української держави, правлячі кола Речі Посполитої прагнули будь-що послабити позиції П.Дорошенка, запобігти згуртуванню національно-патріотичних сил. Виходячи з цього, розпалювали міжусобну боротьбу серед старшини й козацтва. Як відзначав один

²⁴ Мицик Ю.А. Козацька держава очима поляка // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 5.

²⁵ АГАД. – Ф. 3. – № 25. – Арк. 143, 148¹; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея... – С. 159.

²⁶ Бібліотека Баворовських (Варшава). ВР. – № 255. – Арк. 20-21¹; БН.ВМФ. – № 2227.

²⁷ АГАД. – Ф.3. – № 25. – Арк. 51-52; Бібліотека Варшавського університету. ВР. – № 1957. – Арк. 93¹.

з польських сановників, було б “непоправною втратою для Речі Посполитої/ коли б Ханенко /новий претендент на гетьманську булаву, підтримуваний Польщею – Авт./ з Дорошенком порозумілися”, бо ця “незгода між ними є порятунком для Республіки”²⁸.

Занепокоєний зміцненням Правобережного гетьманства, польський уряд розпочав воєнні дії. До кінця жовтня 1671 р. польська армія опанувала територію Брацлавщини. Цьому сприяв перехід на її сторону кошового Івана Сірка, уманського полковника Михайла Ханенка й інших старшин²⁹. Дана воєнна акція призвела до різкого загострення польсько-турецьких відносин. Оскільки Правобережжя перебувало під протекцією Порти, султан вимагав від Варшави вивести з Брацлавщини підрозділи й визнати незалежність козацької України. Так як польський уряд відхилив ультиматум Порти, на початку червня 1672 р. 120 тис. турецька армія, очолювана султаном Мехмедом IV, виступила у похід. Перейшов у наступ і П.Дорошенко, котрий 18 липня неподалік Четвертинівки завдав поразки польським підрозділам. У середині серпня під стінами Кам'янець-Подільського відбулася зустріч з султаном, котрий підтвердив чинність влади гетьмана³⁰.

Поразка Речі Посполитої спонукала короля Міхала Вишневецького розпочати переговори у Бучачі. Українське посольство домогалося від турецької делегації змусити польську сторону погодитися на встановлення українсько-польського кордону по р.Горинь, ліквідувати унію, визнати митрополитом Й.Тукальського. Але турки проігнорували інтереси українців. Згідно укладеного 18 жовтня Бучацького договору, Подільське воєводство відходило до складу Туреччини, а Польща визнавала незалежність “Української держави” у “давніх кордонах”³¹.

Відмова Речі Посполитої від претензій на козацьку Україну підштовхнула Росію до оволодіння Правобережжям. Спалахнули

²⁸ Бібліотека Польської академії наук (Курнік). ВР. – 371. – Арк. 53¹. БН. ВМФ. – № 36396 (Автор виносить щире вдячність досліднику Віктору Брехуненку за люб'язно наданий ксерокс даної справи).

²⁹ Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 358-379.

³⁰ Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). – С. 317-318.

³¹ Бібліотека національного інституту ім. Оссолінських (Брацлав). ВР. – /2287/. – Арк. 72, 82; БН.ВМФ. – № 24713.

воєнні дії, які привели до подальшого обезлюднення й спустошення Правобережного гетьманства. Спроби П.Дорошенка врятувати його шляхом використання суперечностей між Портою, Росією та Річчю Посполитою успіху не мали. Влітку 1675 р. становище гетьмана стало критичним. Не припинявся потік біженців у Лівобережжя; не вірячи у можливість успіху, його залишали вірні раніше підрозділи козаків, соратники, родичі. Важкою втратою стала смерть друга й порадника Й.Тукальського. За таких обставин у кінці вересня 1676 р. він капітулював і здав гетьманські клейноди росіянам³². Ця акція ознаменувала завершення Національної революції поразкою: українському народові не судилося добитися створення незалежної соборної держави. Її інституції зберігалися тільки у Лівобережному гетьманстві, яке на правах автономії перебувало в складі Російської імперії.

Про подальше життя П.Дорошенка історики знають небагато. За згодою лівобережного гетьмана Івана Самойловича він оселився у м.Сосниці, але російський уряд змусив його виїхати до Москви. В 1679 р. П.Дорошенко призначається в'ятським воєводою і на цій посаді знаходився до 1682 р. Після повернення звідтіля, влітку 1684 р. отримав у володіння с.Ярополче з чотирма присілками Волоколамського повіту.

Овдовівши, одружився з Агафією Єропкиною у шлюбі у шлюбі з якою мав доньку Катерину і трьох синів Олександра, Олексія та Петра. Відомо, що дочка Олександра /одруженого з Парасковією Пушкіною/ Катерина вийшла заміж за генерал-поручика Александра Загряжського і внучкою її сина Івана стала славнозвісна Наталія Гончарова – дружина Александра Пушкіна. До речі геніальний російський поет у 1833 р. відвідав могилу українського гетьмана³³.

Помер Петро Дорофійович Дорошенко 19 листопада 1698 р. його поховали на березі р.Лами під правим крилосом місцевої дерев'яної церкви св. Парасковії. З часом церкву розібрали, а над місцем поховання звели каплицю. Однак і після смерті прах гетьмана не зазнав спокою. За свідченням одного з очевидців В.Краснова, взимку 1887 р. було зроблено спробу пограбувати могилу. Під час слідства витягнуті кістки покійного протягом двох

³² Степанков В. Назв.пр. – С. 310-313.

³³ Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 629-638.

місяців знаходилися на верхньому могильному камені³⁴.

Сьогодні у незалежній Україні, постає закономірне запитання: чи не пора прах її великого сина пере захоронити у Чигирині? Адже його боротьба за здійснення ідеалу самостійної України, за словами знаного дослідника Дмитра Дорошенка, стала “неписаним заповітом для далеких грядущих поколінь”³⁵.

Примітки:

1. Шевченко Т. Заступила чорна хмара // Кобзар. – К., 1993. – С. 373.
2. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – С. 25-29; Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. – К., 2004. – Вид.друге, доп. – С. 187-188; Мицик Ю.А., Пухальська Н.Я. Італійська брошура 1633 р. про участь запорожців у Смоленській війні (1632-1634 рр.) // Український історичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 217.
3. Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т. 2. – С. 49.
4. Степанков В. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави. – Історичні портрети. – К., 1994. – С. 287.
5. Національна бібліотека України ім. В.Вернадського (далі – НБУ) ІР. – ф. П, 15558. – Арк. 119; Акты Южной и Западной России (далі – Акты ЮиЗР). – СПб., 1861. – Т.ІІІ. – С. 572; Величко С. Назв. пр. – Т. 1. – С. 35; Дорошенко Д. Назв. пр. – С. 30-33.
6. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С. 194.
7. Акты ЮиЗР. – СПб., 1863. – Т.ІV. – С. 226, 238; Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильно, 1870. – Т. VII. – С. 114-115; Величко С. Назвю. пр. – Т. 1. – С. 372-373; Костомаров Н. Гетманство Выговского // Исторические монографии и исследования. – СПб., 1872. – Т II. – С. 161-163.
8. Степанков В. Назв.пр. – С. 290.
9. Герасимчук В. Чуднівська компанія 1660 р. – Львів, 1913. – С. 73-83; Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza. – Poznań, 1859. – Т. II. – S. 92-96.
10. Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 48-52; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї // Україна модерна. – Львів, 1999. – Число 2-3. – С. 337-338.

³⁴ Там само. – С. 639; Леп’явко С. Доля могили Петра Дорошенка // Пам’ятки України. – 1992. – № 2-3. – С. 42-44.

³⁵ Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 670.

11. *Zatapisies albo kroniczka Joachima Jerlieza.* – Warszawa, 1853. – Т. II. – С. 112.
12. НБУ IP. – ф. II, 15422. – Арк. 23.
13. Там само. – ф. II, 15425-15487. – Арк. 247-248; MaJewski W. *Podhajceletnia s jesienna kampania 1667 r.* // *Studia i materiaty do historii wojska Wości.* – Warszawa, 1960. – Т. VI. – Cz.1. – С. 84-93.
14. Акты ЮиЗР. – СПб., 1869. – Т. VI. – С. 233-253.
15. Там само. – СПб., 1872. – Т. VII. – С. 30-31.
16. Бібліотека музею Чорторийських (далі – БМЧ) (Краків). ВР. – № 1376. – Арк. 97-98; Бібліотека національна (далі – БН) (Варшава). ВМФ. – № 16281; Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 189-195.
17. Смолій В.А., Степанков В.С. *Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації.* – К., 1997. – С. 150-151.
18. Акты ЮиЗР. – СПб., 1875. – Т. VIII. – С. 130-145, 173, 229; Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 243-248; Мицик Ю.А. *Джерела з польських архівосховищ до історії України другої половини XVII ст.* // *Український археографічний щорічник.* – К., 1992. – Вип. 1. – Т. 4. – С. 84.
19. Акты ЮиЗР. – Т. VIII. – С. 218-219.
20. Там само. – СПб., 1877. – Т. IX. – С. 181-185.
21. Там само. – С. 159; Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 265-268.
22. Акты ЮиЗР. – Т. VIII. – С. 138; Смолій В.А., Степанков В.С. *Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 pp.): Україна крізь віки.* – К., 1999. – Т. 7. – С. 308.
23. *Архів головний актів давніх (далі – АГАД) (Варшава).* – Ф. 549. – № 317. – Арк. 39; Санник Г. *Некоторые черты политики гетмана Петра Дорошенко // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Матеріали Міжнародної наукової конференції.* – К., 1993. – Вип. 11. – С. 24.
24. Мицик Ю.А. *Козацька держава очима поляка // Київська старовина.* – 1993. – № 4. – С. 5.
25. АГАД. – Ф. 3. – № 25. – Арк. 143, 148¹; Смолій В.А., Степанков В.С. *Українська державна ідея...* – С. 159.
26. Бібліотека Баворовських (Варшава). ВР. – № 255. – Арк. 20-21¹; БН.ВМФ. – № 2227.
27. АГАД. – Ф.3. – № 25. – Арк. 51-52; Бібліотека Варшавського університету. ВР. – № 1957. – Арк. 93¹.
28. Бібліотека Польської академії наук (Курнік). ВР. – 371. – Арк. 53¹. БН. ВМФ. – № 36396 (Автор виносить ширу вдячність досліднику Віктору Брехуненку за люб'язно наданий ксерокс даної справи).
29. Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 358-379.

30. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). – С. 317-318.
31. Бібліотека національного інституту ім. Оссолінських (Брацлав). ВР. – /2287/. – Арк. 72, 82; БН.ВМФ. – № 24713.
32. Степанков В. Назв.пр. – С. 310-313.
33. Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 629-638.
34. Там само. – С. 639; Леп'явко С. Доля могили Петра Дорошенка // Пам'ятки України. – 1992. – № 2-3. – С. 42-44.
35. Дорошенко Д. Назв.пр. – С. 670.

Гетьман Петро Дорошенко (1665-1676 рр.) в сучасній українській історіографії (90 рр. ХХ — поч. ХХІ ст.)

Актуальність піднятої проблеми спричинена наступними факторами. По-перше, в сучасній українській історіографії постала необхідність узагальнити наукові погляди щодо місця і ролі гетьмана Петра Дорофійовича Дорошенка у державотворчому процесі України. По-друге, з початком 90-х рр. ХХ ст. відбувається поступове переосмислення подій другої половини ХVІІ ст. [9]. Зокрема, розвіяно міфи, які характеризують гетьмана „зрадником”, котрий пішов на „змову” з султаном „за рахунок українського і російського народів” [13, с. 95-99]. Йому приписувалось й те, що нібито він запродав національні інтереси народу та хотів «створити для себе „самостійну” Україну, зробивши ставку на султана» [4, с. 12-13, 17-20]. По-третє, підготовка істориками нових робіт, пов'язаних із висвітленням політичної діяльності гетьмана П. Дорошенка, а також залучення до дослідницького процесу широкого пласту джерел, дають можливість вченим, з одного боку, побачити наукову проблему з різних ракурсів й сфокусувати увагу на тих аспектах, які не були помічені раніше, а з іншого — сформулювати пануючу в сучасній українській історіографії тенденцію поглядів, що стосуються постаті П. Дорошенка.

Варто відмітити, що на початку 90-х рр. з'являються праці, котрі обґрунтовано доводять, що немає підстав звинувачувати П. Дорошенка у „зраді українському народу”. Так, в 1991 р. публікується стаття В. Степанкова „Боротьба України і Польщі проти експансії Османської імперії у 1672-1676 рр.”, де автор наводить факти щодо непричетності гетьмана у зраді національним інтересам. На думку вченого, трагедія історичної постаті П. Дорошенка, „... не в тому, що гетьман добивався досягнення ворожої інтересам народних мас мети (вони гаряче підтримували його заходи, спрямовані на об'єднання українських земель), а в тому, що розчленована й зруйнована довготривалою війною Україна не мала достатніх сил для її реалізації. У пошуках союзників ззовні Дорошенко потрапляв в усе більшу залежність від Порту й у кінцевому підсумку пішов на прийняття її протекторату, який не лише не допоміг розв'язати поставлене завдання, а й призвів до ще більшого спустошення Правобережної України та західноукраїнських земель” [23, с. 113-115].

На республіканських читаннях „Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку” (1991 р.) В. Степанков порушив проблему з'ясування сутності програми державного будівництва гетьмана

[24]. У зв'язку з чим вияснив обумовленість чинники, її формування, охарактеризував складові, а також дійшов висновку, що вперше після смерті Богдана Хмельницького він висунув у 1667 р. мету, яка передбачала включення Західноукраїнського регіону до складу витвореної держави. Аналіз політичної діяльності П. Дорошенка дозволив автору висловити міркування, що гетьман „був одним з найвизначніших державних діячів України, її великим патріотом, невтомним борцем за незалежність і територіальну цілісність національної держави” [25, с. 27-34].

В. Смолій і В. Степанков зауважили на хибності теоретичних засад панівної у радянській історіографії концепції „Визвольної війни і возз'єднання України з Росією (1648-1654 рр.)” і запропонували власну. На їхню думку, Визвольна війна тривала до вересня 1676 р. — часу відречення П. Дорошенка від влади й ліквідації Правобережного гетьманату. Характеризуючи гетьмана як „невтомного борця за самостійну соборну Українську державу”, історики звернули увагу на той факт, що на 1671 р. він домігся зміцнення державних інституцій, згуртування еліти, послаблення міжусобної боротьби, зумів знайти оптимальний механізм співвідношення гетьманського впливу і влади старшинської ради, поклав кінець функціонуванню чорної ради, запобіг відновленню шляхетського землеволодіння тощо [19, с. 3-36; 18, с. 40-47; 17, с. 2-16].

Опосередковано торкнувся діяльності гетьмана П. Дорошенка Д. Наливайко. Так, в роботі „Козацька християнська республіка” (1992 р.), яка висвітлює передісторію та розвиток Запорізької Січі крізь призму західноєвропейських джерел, історіографії та літератури XVI — XIX ст., він виокремив розділ „Запорізька Січ і Руїна”. В ньому вчений позитивно характеризує гетьмана П. Дорошенка, підкреслюючи, що той „широ вболівав за Україну”, тоді як І. Брюховецький в оцінці Д. Наливайка постає „дрібним інтриганом, котрий переслідував лише корисливі цілі й готовий був заради їх досягнення запродати Україну кому завгодно”. Дослідник акцентує увагу на тому, що найтрагічнішим для України, попри війни між Польщею, Росією і Туреччиною, були внутрішньодержавні міжусобиці, які призводили до самознищення козацтва як національної військово-політично сили [11, с. 289-291].

Вперше (1993 р.) у пострадянській українській історіографії політичний портрет П. Дорошенка змалювала О. Апанович, слушно назвавши його „найтрагічнішим гетьманом України”. „Український патріот, душею й тілом відданий визволенню України, утвердженню її державності, — зауважувала дослідниця, — Дорошенко був людиною могутнього духу, визначного розуму, нестримної енергії, незламної волі” [1, с. 97-102].

Помітною у дослідженні історичної ролі П. Дорошенка стала праця О. Субтельного „Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст.” (1994 р.). В ній автор наголошував на тому, що гетьман

„погоджувався діяти заодно з Портою за умови, що Україні буде надана автономія, ширша навіть, аніж та досить велика свобода, яку мали Молдавське та Волоське князівства”. Він виношував наміри „створити українське козацьке князівство під протекторатом Порти,, [27, с. 18, 68]. Історик вважав, що П. Дорошенко провів у Правобережному гетьманаті „ряд ретельно продуманих реформ” до яких зараховував організацію корпусу найманців (сердюків) та запровадження систематичного скликання генеральних рад [28, с. 134-135].

В. Шевчук в „Етюдах до історії українського державотворення” (1995 р.), розглядаючи політичну діяльність П. Дорошенка, висловив міркування про становище тодішнього українського суспільства. За його словами воно „визначалося політичною нестабільністю та різнодумністю, легко змінюючи свої орієнтації”. Дослідник зазначив: „між собою українці воюють, здається, з більшим завзяттям, як із чужинцями, котрі приходять на їхню землю й успішно її грабують, плюндрують та поневолюють”. За таких обставин, з відчаю, гетьман „вхопився за рятівну соломинку, якою й була спілка з Турецькою Портою, але занадто пізно виявив, що то не соломину, а жар. Жар, який нещадно спопелив його землю замість того, щоб принести їй сподівану волю й державний спокій” [37, с. 106-121].

У збірнику „Руїна: друга половина XVII ст.” (1996 р.) у „Слові до читача” О. Гуржій робить спробу пояснити причини політичної орієнтації гетьмана на султана, а саме: „Виношуючи ідею політичного об’єднання України, Дорошенко в 1668 р. пішов на підписання угоди з Туреччиною” [12, с. 11]. Таким чином, цей договір для гетьмана був вимушеною жертвою заради великої мети — цілісності території української держави.

З’ясовуючи наукову проблему формування й реалізації української державної ідеї XVII — XVIII ст. В. Смолій та В. Степанков зробили спробу простежити еволюцію політичних поглядів П. Дорошенка й вияснити характер вживаних ним заходів, спрямованих на досягнення возз’єднання козацької України, на включення до складу держави Західного регіону. На підставі ретельного аналізу джерел, вони дійшли висновку, що П. Дорошенко не відкидав можливості прийняття протекції царя чи польського короля, але за умов збереження за Гетьманатом політичної самостійності у самих широких межах [20, с. 140-168].

Обґрунтовуючи дослідження „ Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)” (1999 р.) В. Смолій і В. Степанков торкнулися висвітлення наступних питань: пошуку П. Дорошенком компромісу з лівобережним гетьманатом і Запорожжям; соціально-економічної політики; боротьби за владу з П. Суховієм, Ю. Хмельницьким та М. Ханенком; виходу із скрутного геополітичного стану держави у 1673-1676 рр. [21, с. 277-329]. Розкриваючи проблему загострення політичної боротьби історики наголосили на небезпеці, яка загрожувала єдності козацької України. Зокрема, зазначили на позиції лівобережної старшини,

підтримуваної Мефодієм, Л. Барановичем, ніжинським протопопом Симеоном Адамовичем та іншим духівництвом. За словами істориків: „Саме вони стояли біля витоків формування на Лівобережжі ідеології й психології малоросійства, прикметними рисами якого були: національне самозречення як вияв самоутвердження; запопадливе прислужництво; крайній егоїзм, замкнутий у сфері задоволення лише власних (переважно матеріальних) інтересів, одягнений у шати показної смиренності й поступливості; болісно-хвороблива готовність пожертвувати в ім'я власної вигоди духовними цінностями тощо” [21, с. 302].

Вагоме значення у вивченні політичної історії України другої половини XVII ст. мають джерелознавчі студії М. Крикуна. Вченим встановлено: „Ставши в серпні 1665 р. козацьким гетьманом, Петро Дорошенко не міг не усвідомлювати необхідності хоча б якогось налагодження відносин керованого ним Війська Запорозького з правлячими колами Речі Посполитої... Виявом цього усвідомлення були Дорошенкові писемні контакти з королем Яном Казимиром” [7]. Торкаючись питання „Інструкції послам Війська Запорізького на Варшавський сейм 1666 року і відповіді короля Яна Казимира на неї” історик акцентує увагу на процедурі вироблення переліку козацьких прохань. Дослідник зазначає на тому, що перш ніж скласти вимоги королю була скликана 20 лютого 1666 р. генеральна рада під містечком Лисянкою. „На раді „приговорили” просити короля вивести в Польщу з Правобережної України військові загони Речі Посполитої і козаків „Серденева” полку, тому що вони „емлют стацью многую и налоги чинят великие”, тоді як „стацци и хлеба давать нечего”, оскільки ось уже три роки підряд тут хліба не сіяно; ті ж загони ще й тому треба вивести, що вони „не обороняют” Правобережжя від московських ратних людей й лівобережних козаків; якщо ж цього виведення не станеться, то правобережні жителі „все з жонами и з детми, оставя города и места и домы свои, пойдут, хто куды похочет” [7].

За міркуванням М. Крикуна: „Сейм, якому була адресована інструкція Лисянської ради, навряд чи спромігся розглянути висловлені в ній козацькі прохання, можливо, зокрема, тому, що закінчився він безуспішно — поповнив список зірваних у середині XVII ст. сеймів. Невідомо, чи розглянув їх наступний, варшавський звичайний, сейм 1666 р. (діяв з 9 листопада до 23 грудня), теж, до речі, зірваний”. Історик слушно зауважує, що прохання лисянської інструкції 1666 р. стали фактично програмою дій Дорошенкового Війська Запорозького в контактах з Річчю Посполитою [7]. Вченим з'ясовано, що після обрання П. Дорошенка на раді гетьманом 28 серпня 1665 р. старшини від імені Війська Запорозького зобов'язалися визнати його владу „і у послушенстві в нього залишатися” [6, с. 337-338].

Важливий внесок у дослідження боротьби П. Дорошенка за досягнення ним поставленої цілі зробив Ю. Мицик. Він характеризує гетьмана „славним сином України”, ім'я котрого „не потребує спеціальних рекомендацій” [10, с. 70].

На початок ХХІ ст. зростає увага науковців до вивчення діяльності гетьмана П. Дорошенка. В 2000 р. публікується нарис „Петро Дорошенко”, автором якого є В. Смолій, котрий звернув увагу на основні події життя й діяльності гетьмана. Як особистість, він „мав твердий характер, залізну волю, був наполегливим у досягненні мети. Доброта, дбайливість і постійна підтримка родичів, близьких людей та сподвижників поєднувалися в ньому з жорстким ставленням до противників і осіб, дії яких суперечили політиці гетьмана. З усіх найважливіших політичних питань гетьман постійно радився зі старшиною, систематично збирав як загальновійськові, так і вузькі ради генеральної старшини та полковників” [14, с. 118-130].

Ю. І. Бодров в роботі „Уманське козацтво в українському визвольному русі (середина XVII — початок XVIII століття)” (2001 р.) торкнувся проблеми протистояння гетьманів М. Ханенка і П. Дорошенка, відзначаючи, що уманське козацтво з липня 1672 по квітень 1674 року підтримало першого. Автор зауважив на тому, що регіональні особливості правобережних козацьких полків віддзеркалювалися всередині Уманського полку. Так, його південні сотні тяжіли до Запорозької Січі і це козацтво перебувало під впливом січовиків. Інша частина козацтва — шляхетсько-старшинська верхівка, часто виявляла пропольську орієнтацію. Цим зумовлювалась зміна позиції Уманського козацького полку в боротьбі старшинських угруповань [2].

Т. Чухліб в праці „Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр.” (2003 р.) намагався окреслити причини краху політики гетьманського уряду П. Дорошенка, зокрема: „Причиною цьому були не лише намагання обох сторін — польського короля і турецького султана — інкорпорувати Український гетьманат на Правобережжі, але й діяльність самого гетьмана, який попри великі зусилля так і не зміг сконсолідувати козацьку старшину, „чернь” та „поспільство” навколо ідеї непідлеглості України” [34, с. 141].

Створення колективом авторів двотомних нарисів „Історія українського козацтва” (2006-2007 рр.) дало можливість поглянути на козацьку добу в узагальнюючому образі. Т. Чухліб висловлюючи свої міркування в розділі „Політичні та військові спроби об'єднання козацької України (від Ю. Хмельницького до П. Дорошенка)” (2006 р.) зазначив: „Прагнення П. Дорошенка, як і його попередників — Ю. Хмельницького, П. Тетері, І. Брюховецького, а також Д. Многогрішного (Ігнатовича), до об'єднання розділеного на дві частини Українського Гетьманату так і не було втілено в життя. Це було зумовлено не лише внутрішньою ситуацією

в Україні, а й позицією монархічних дворів регіону, які не хотіли поступатися у боротьбі за нові території” [35, с. 441].

У розділі „Від ідеї князівства Руського до подолання концепцій поліцентризму Гетьманщини” (2006 р.) В. Смолій та В. Степанков в окремих аспектах порівнюють гетьманську діяльність П. Дорошенка із політикою Б. Хмельницького. Історики зауважують, що в уяві П. Дорошенка як і в Б. Хмельницького виношувався задум перетворення республіки на монархію в особі князівства / господарства (за зразком Молдавії чи Валахії). За словами вчених, гетьман Дорошенко залишався вірним політиці Хмельницького й в соціально-економічній сфері, а саме: сприяв зміцненню позицій козацького типу господарства, не допускав шляхту в маєтки [15, с. 266-267]. Науковці підкреслюють намагання Дорошенка зміцнити відносин між Гетьманщиною і Запорозжям [16, с. 372].

В історичних есе „Козацькі вожді України” (2006 р.) Б. Сушинський відзначив, що будь-які звинувачення П. Дорошенка в зраді національних інтересів є недоречними. Автор зауважив: „Щойно поляки вклали з Туреччиною Бучацький договір, за яким Поділля підлягало контролеві турецьких військ, — Дорошенко починає налагоджувати тісні стосунки з російським царем. Для чого? Та для того, щоб протистояти польсько-турецькому союзові. Тобто, річ очевидна: не маючи достатньої військової сили для того, щоб власноруч домогтися незалежності, П. Дорошенко маневрує — згоден: часом досить ризиковано, — поміж трьома імперіями, намагаючись нацькувати їх одна на одну, і таким чином послаблювати, а позиції України зміцнювати” [29, с. 34-35].

У дослідженні „Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI — XVIII ст.” (2007 р.) В. Шевчуком висловлюється думка з приводу кінцевого результату гетьманування П. Дорошенка. „Так нещасливо завершився ще один етап боротьби за Українську державу в XVII ст. Історичний урок цієї боротьби такий: у свідомості частини тогочасного українського суспільства були чітко означені державницькі, навіть самостійницькі тенденції, які в тому часі означалися терміном „неутральство”, репрезентантом цих поглядів був Петро Дорошенко. Як законний спадкоємиць булави Богдана Хмельницького, він продовжував політику великого гетьмана, яку той вів до нещасливого 1654 р... Петро Дорошенко, не втримавшись у своєму „неутральстві”, як і Богдан Хмельницький, спробував випробувати той варіант, якого не використав Б. Хмельницький, тобто вступив у спілку з Туреччиною. І знову-таки гірко помилився... Польща й Росія фактично штовхнули Дорошенка під турецький прапор, бо це була остання в нього з усіх невикористаних можливостей” [36, с. 330-331].

Т. Чухліб в праці „Український гетьманат: проблеми міжнародного утвердження” (2007 р.) висвітлює питання утвердження Українського

гетьманату як суб'єкта міжнародних відносин, де П. Дорошенко, завдяки високому вмінні лавірувати у відносинах з Польщею, Туреччиною і Росією, відіграв чималу роль [32, с. 97-98]. Важливе значення у дослідженні міжнародної політики П. Дорошенка має стаття вченого „Гетьманування Петра Дорошенка: причини „вірності” та „зради” королю, султану й царю (1665-1676 рр.)” (2007 р.). У ній через призму діяльності гетьмана П. Дорошенка досліджуються складні взаємовідносини козацької України з Річчю Посполитою, Османською імперією та Московською державою. В роботі стверджується, що гетьман добився „удільного” правління за допомогою політики полівасалітетності [31, с. 39-61]. Істориком у роботі „Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазани” (2008 р.) дано пояснення ключовим цілям Д. Дорошенка. Науковець підкреслює: „... впродовж 1669 р., коли Дорошенко визначаючи королівську протекцію, набуває також султанської, він неодноразово заявляє, що його „сердечною метою” є об'єднання всіх українських земель під зверхністю московського монарха. Так це було лише декларацією, з огляду на складні дипломатичні комбінації гетьмана, їхньою ж кінцевою метою було якнайширше унезалеження гетьманської влади в Україні” [33, с. 10-11]. У статті „Гадяцька угода 1658 р. та ідея її відновлення в українсько-польських стосунках другої половини XVII ст.” (2008 р.) Т. Чухлібом зауважується на тому, що Дорошенко до Підгаєцького перемир'я з Короною Польською й присяги королеві, підштовхнула позиція Кримського ханства, яке, уклало союзницьку угоду з Польщею й таким чином змусили гетьмана підписати із нею вимушене перемир'я [30, с. 45-74.].

З поміж наукових напрацювань, які з'явилися в перше десятиліття ХХІ ст. заслуговує уваги робота „Державотворчі ідеї у політичній думці доби гетьманщини” (2008 р.) І. Куташевим показано, що Петро Дорошенко зробив спробу виходу з-під влади Москви, підписавши Підгаєцькі пакти. Автором праці підкреслено, що гетьман був прихильником незалежного статусу України під протекторатом Туреччини та Криму, обстоючи із ними виключно військовий союз, а не їх політичне чи економічне поглинання. Свідченням стратегічної національної геополітики, за міркуванням вченого, було чітке визначення Дорошенком територій української держави [8].

У 2009 р. В. Смолій і В. Степанков на базі архівних джерел видають працю „Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)”, в якій приділили особливу увагу політичній діяльності гетьмана П. Дорошенка. Вельми промовисто дослідники висвітлюють триумфальні моменти його правління, разом з тим об'єктивно аналізують його політичні помилки. Зокрема погоджуються з польським вченим В. Маєвським, що в травні — червні 1667 р. гетьман припустився вагомого політичного прорахунку, відмовившись від походу в західноукраїнські землі, який міг

посприяти підняттю на визвольну боротьбу місцеве населення. Віддавши їх на поталу татарам, котрі, до речі, набрали чимало ясиру, він втратив потенційний ресурс [22, с. 335].

На підставі архівних матеріалів В. Степанков у статті „Участь П. Дорошенка у Кам'янецькій Кампанії 1672 р. Мегмеда IV та її політичні наслідки” намагався виокремити основні чинники, котрі могли породити зневір'я П. Дорошенка. Історик шукає їх у політиці турецького уряду й зазначає: „...швидка капітуляція Кам'янця й відсутність даних про наближення польських військ підштовхнули Мегмеда IV вимагати від Речі Посполитої не тільки визнання його протекції над Правобережною гетьманщиною, але й територіальних поступок у межах всього Подільського воеводства... Так, османська політична еліта перекреслювала один з основних постулатів політичної програми П. Дорошенка та його соратників — включення західноукраїнських земель до складу козацької України. Намагаючись поширити владу на Подільське воеводство, вона прилучалася до Речі Посполитої й Московії, що боролися за перерозподіл українських земель” [26].

Отже, за період кінця ХХ — початку ХХІ ст. сформувалась тенденція якісно нових поглядів, які довели хибність негативних оцінок стосовно гетьманування Петра Дорофійовича Дорошенка. Зрозуміло, що короткий огляд сучасної української історіографії не дозволяє в усій повноті і складності реконструювати історичні реалії, які переживала українська держава у другій половині ХVІІ ст. Все ж завдячуючи науковим доробкам сучасних українських вчених ми можемо помітити суттєві позитивні зміни в тлумаченні ними політичної історії України під час правління Дорошенка, а також вяснити його роль не лише в українській революції (1648-1676 рр.), але й у панорамі усєї історії. Визначаючи ступінь дослідження сучасними українськими істориками діяльності гетьмана П. Дорошенка, з'ясувалось, що дана наукова проблема досі не знайшла комплексного вивчення.

Примітки:

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові Запорозької Січі / О. М. Апанович. — К.: Либідь, 1993. — 228 с.
2. Бодров Ю. І. Уманське козацтво в українському визвольному русі (середина ХVІІ — початок ХVІІІ століття): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю.І. Бодров; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2001. — 17с. — укр. — Режим доступу: disser.com.ua.
3. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. — К.: Варта, 1994. — 560 с.

4. Галактионов И. В. Еще раз об Андрусовском договоре 1667 года // Советское славяноведение. — 1978. — № 4. — С. 12-20.
5. Історичні постаті України: Іст. нариси: Зб. / Упоряд. та авт. вст. ст. О. В. Болдирев. — Одеса: Маяк, 1993. — 384 с.
6. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї // Україна модерна. — Львів, 1999. — Ч. 2-3. — 448 с.
7. Крикун М. Інструкції послам Війська Запорізького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї. — Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Dokumenty/1-KRYKUN%20Mykola.htm/>.
8. Куташев І. В. Державотворчі ідеї у політичній думці доби гетьманщини. : Дис... д-ра наук: 23.00.01 — 2008.— Режим доступу: disser.com.ua/content/350002.html.
9. Литвин В. Історіографічний огляд. — Режим доступу: [www.Lytvyn-v.org.ua.history](http://www.Lytvyn-v.org.ua/history).
10. Мицик Ю. А. З документації гетьмана Петра Дорошенка // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа: Наук. збірник. — К.: Твім інтер, 1999. — 240 с.
11. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка / Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках. — К.: Дніпро, 1992. — 495 с.
12. Руїна : друга половина XVII ст. / Упоряд. і передм. О. І. Гуржія; Ред. кол. В. А. Смолій (голова) та ін. — К.: Україна, 1996. — 431 с.
13. Смирнов Н. А. Борьба русского и украинского народов против агрессии султанской Турции в XVII веке // Вопросы истории. — 1954. - № 3. — С. 96-99.
14. Смолій В. А. Петро Дорошенко // Історія України в особах. Козаччина. — К.: Україна, 2000. — 302 с.
15. Смолій В. А. Степанков В. С. Від ідеї князівства Руського до подолання концепцій поліцентризму Гетьманщини // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. — К.: Києво-Могилянська академія, 2006. — Т. 1. — 800 с. іл. — Бібліогр.: с. 690-781.
16. Смолій В. А. Степанков В. С. Особливості зовнішньої політики Гетьманщини // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. — К.: Києво-Могилянська академія, 2006. — Т. 1. — 800 с. іл. — Бібліогр.: с. 690-781.

17. Смолій В. А. Степанков В. С. Переддень Руїни // Київська старовина. — 1993. — № 6. — С. 2-16.
18. Смолій В. А. Степанков В. С. Правобережна Україна у другій половині XVII-XVIII ст.: проблема державотворення / АН України, Ін-т історії України, Ін-т української археографії. — К., 1993. — 72 с.
19. Смолій В. А. Степанков В. С. У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. — К.: Інститут історії України, 1992. — 42 с.
20. Смолій В. А. Степанков В. С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. — К.: Альтернативи, 1997. — 367 с.
21. Смолій В. А. Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). — К.: Альтернативи, 1999. — 352 с.
22. Смолій В. А. Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). — К.: Києво-Могилянська академія, 2009. — 447 с.
23. Степанков В. С. Боротьба України і Польщі проти експансії Османської імперії у 1672-1676 рр. // Польща в період феодалізму: Зб. наук. пр. / АН УРСР. Ін-т історії України; Редкол. : В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. — К.: Наукова думка, 1991. — 140 с.
24. Степанков В. С. Постаць Петра Дорошенка у висвітленні істориків. — Режим доступу: <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/shev/2/26.pdf>.
25. Степанков В. С. Програма державного будівництва гетьмана України Петра Дорошенка // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали республіканських історичних читань). — К., 1991. — 158 с.
26. Степанков В. Участь П. Дорошенка у Кам'янецькій Кампанії 1672 р. Мегмеда IV та її політичні наслідки. — Режим доступу: <http://kampod.name/v-s-stepankov-uchast-p-doroshenka-u-kamyanetskij-kampaniji-1672-r-mehmeda-iv-ta-jiji-politychni-naslidky-chastyna-3>.
27. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К.: Либідь, 1994. — 239 с.
28. Субтельний О. Україна. Історія. — К., 1991. — 512 с.
29. Сушинський Б. І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV — XIX ст. Історичні есе у 2-х томах. Том II. (Друге, доповнене видання). — / Оформл. Чередниченка О. П. — Одеса, 2006. — 584 с: іл.

30. Чухліб Т. В. Гадяцька угода 1658 р. та ідея її відновлення в українсько-польських стосунках другої половини XVII ст. / Т. В. Чухліб // Український історичний журнал: Науковий журнал. — 2008. — № 3. — С. 45-74.
31. Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини „вірності" та „зради" королю, султану й царю (1665-1676 рр.) // Український історичний журнал: Науковий журнал. — №1. — 2007. — С. 39-61.
32. Чухліб Т. В. Український гетьманат: проблеми міжнародного утвердження. — К.: Наш час, 2007. — 156 с.
33. Чухліб Т. В. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи. — К.: Наш час, 2008. — 263 с.
34. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. — 518 с.
35. Чухліб Т. Політичні та військові спроби об'єднання козацької України (від Ю. Хмельницького до П. Дорошенка) // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. — К.: Києво-Могилянська академія, 2006. — Т. 1. — 800 с. іл. — Бібліогр.: с. 690-781.
36. Шевчук В. О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI —XVIII ст.: У 2 Кн. 1. — К.: Грамота, 2007. — 720 с, іл.
37. Шевчук В. О. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. — К.: Абрис, 1995. — 389 с.

Політичні погляди Петра Дорошенка

Серед численних проблем вітчизняної історіографії чи не найважливішою є проблема з'ясування сутності політичних поглядів та орієнтирів представників національної еліти на різних етапах українського державотворення. Її актуальність визначається не лише вимогами об'єктивного переосмислення надбань політичної історії українського народу, але й першочерговими завданнями утвердження національної державної ідеї. Сказане в повній мірі стосується одного із найвизначніших будівничих Української держави другої половини XVII ст. гетьмана Петра Дорошенка, питання сутності політичних поглядів якого й досі не знайшло належного висвітлення у роботах вітчизняних і зарубіжних істориків.

Серед праць, які були написані у часи панування в Україні Російської імперії, оригінальністю підходів і об'єктивністю поглядів та оцінок вирізняється робота “Руина. Историческая монография 1663–1687. Гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича” М.Костомарова. Автор, зокрема, зазначав, що в основі політичних поглядів гетьмана лежала ідея витворення самобутньої української держави [9, с. 185]. Однак, загалом для імперської та офіційної радянської історіографії в подальшому характерна тенденційність та ідеологічна спрямованість, які визначали оцінку політичної концепції П.Дорошенка як зрадницької і спрямованої на досягнення влади будь-якими методами. Одним із нечисленних винятків були погляди І.П.Крип'якевича, який звертав увагу на широку державотворчу програму гетьмана [7].

Вагомим історіографічним доробком до проблеми вивчення політичних поглядів і діяльності гетьмана Петра Дорошенка в першій половині – середині XX ст. стала праця історика української діаспори Д.Дорошенка “Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності” [4]. Автор на основі широкого залучення джерельних матеріалів дійшов висновку про прогресивний характер політичної програми гетьмана, яка визначалась насамперед національними інтересами Української держави. Тоді ж до подібних висновків дійшов польський історик Ян Пердєня, який досліджував взаємини П.Дорошенка і Польської держави [15].

У працях сучасних українських істориків В.Смолія і В.Степанкова [10; 11; 12], Т.Чухліба [16; 17; 18] спостерігається тенденція до переосмислення як сутності політичних поглядів П.Дорошенка, так і їх ролі у реалізації програми державного будівництва на теренах козацької України в другій половині XVII ст. Основоположною у роботах

дослідників є теза про те, що політична програма гетьмана значною мірою визначалась геополітичними факторами і була спрямована на виборення фактичної незалежності Української держави.

Вже сам факт приходу до влади на Правобережжі в кінці серпня 1665 р. Петра Дорошенка сучасниками оцінювався неоднозначно. Справа в тому, що за умов гострої політичної боротьби претендентів на гетьманську булаву після від'їзду до Польщі Павла Тетері, він для досягнення своїх політичних цілей використав татарських мурз. З цього приводу наказний Брюховецького Данило Єрмоленко у листі до київського воєводи від 26 серпня 1665 р. стверджував, що козаки змушені були прийняти Дорошенка під тиском татар [4, с. 50-51]. Подібну думку висловлював і літописець Самовидець, зазначаючи, що султан “Дорошенка дал гетманом козакам” [19, с. 459].

Отже, в умовах гострої боротьби за владу на Правобережжі Петро Дорошенко використав підтримку іноземних військових сил, які активно впливали на внутрішньополітичне становище регіону. У зв'язку з цим виникає питання, як узгоджувався такий розвиток подій із поглядами гетьмана на природу політичної влади в козацькій Україні? Сам Петро Дорошенко в своїй “Інформації”, даній Петрановському у січні 1666 р., заперечував “татарське обрання”, зазначаючи: “Мене не мурзи на цей щоденний тягар обирали, але згодними голосами полковники, сотники, осавули й чернь” [4, с. 53]. Як видно із наведеного фрагменту, єдиним легітимним носієм політичної влади в Українській державі для гетьмана був український народ, представлений різними верствами тогочасного суспільства. Підтверджує дане і факт кількарязового обрання П.Дорошенка на гетьманство (жовтень 1665 і січень 1666 рр.), на що вперше звернув увагу Я.Перденя [15, с. 135]. Варто наголосити також на проханнях Петра Дорошенка до польського короля, аби той надіслав комісарів для утвердження його в гетьманському званні [19, с. 478-479]. Мова іде саме про вимогу гетьмана визнати польською владою факт легітимного обрання нового володаря козацької України. Показовими з цієї точки зору є думки Петра Дорошенка щодо суверенності українського народу, викладені ним у листі до В.Тяпкіна від 1 січня 1668 р. Обурюючись розділом України між Московською державою і Річчю Посполитою, гетьман серед іншого заявляв: “Знає король, що предки наші, як рівні з рівними, як вільні з вільними в одне тіло зліпилися з поляками під одним господарем, добровільно обраним і заприсяженим” [16, с. 73].

Діяльність Петра Дорошенка розпочиналася в умовах фактичного розпаду Української держави на дві частини з своїми урядами, що були вкрай спустошені тривалими бойовими діями [14, с. 297]. Відтак основним питанням, що поставало перед новообраним гетьманом було питання єдності козацької України. Як свідчать джерела, об'єднання обох берегів

Дніпра було визначальним принципом у політичній концепції П.Дорошенка. Зокрема, в своєму листі до полковників, старшини і духовенства (1669 р.) правобережний гетьман зазначав, що він “не о единой, но купно о обоих сторонах и о всей Украине... радеет” [1, с. 115]. Ще яскравіше патріотичні заклики П.Дорошенка звучать у листі до Д.Многогрішного від 5 лютого 1669 р., де він з сумом запитує: “Што справило доброго нашему краеви тривающее през килка лета розерване, азалии не бачимо обеих сторон страшную пустыню...” [1, с. 123]. Стосовно уявлень гетьмана про кордони українських земель, І.П.Крип’якевич зазначає, що вони мали обмежуватись Перемишлем, Ярославом, Віслою і Німаном на заході, а Сівськом і Путивлем на Сході. Головним його гаслом була “цілість отчизни”, з’єднання всіх українських земель, “щоб в одній раді, а не в розбитті Україна перебувала” [7, с. 200]. Рішучість цих намірів засвідчує той факт, що навіть за особливо несприятливих умов після укладення Андрусівської угоди (січень 1667 р.) між Росією і Річчю Посполитою П.Дорошенко для реалізації своїх задумів підготував і здійснив похід у західноукраїнські землі з тим, щоб включити їх до складу Української держави. Але, на жаль, добитися цього йому не вдалося [10, с. 12-13].

Немає жодного сумніву у тому, що саме ці погляди лягли в основу державотворчої діяльності Петра Дорошенка після отримання ним гетьманської булави. Як свідчить розвиток подій в кінці 1665 – 1666 рр. першочерговим завданням нового гетьмана було утвердження і зміцнення своєї влади на всій території Правобережжя. Опираючись на підтримку татар, він повів рішучу боротьбу проти своїх опонентів – Василя Дрозденка та Василя Децика, яка вже до кінця 1665 р. увінчалася успіхом [13, с. 227]. Після цього було вжито суворих заходів для ліквідації анархії, отаманства, розбоїв. Гетьман почав налагоджувати функціонування місцевих органів влади. Скликана 19 січня 1666 р. розширена старшинська рада підтвердила гетьманство Петра Дорошенка [11, с. 280]. Наведені факти засвідчують, що П.Дорошенко був переконаний у необхідності існування в Україні міцної одноосібної гетьманської влади.

Щодо форми правління в Українській державі, то джерела дають підстави говорити про те, що Петро Дорошенко був прихильником перетворення республіки у монархію. Сучасник і політичний опонент Дорошенка правобережний гетьман М.Ханенко у 1669 р. говорив про те, що його ворог “виправляє собі вічне гетьманство у сусідніх монархів” і хоче володарювати на зразок господарів Волоського і Молдавського князівств [16, с. 89]. Автори “Реляції панів комісарів Острозької комісії” (1670 р.) зазначали, що гетьман “замислив прийняти титул господаря чи удільного князя”. Інші джерела свідчать про бажання Дорошенка зробити свою владу спадковою. Однак, враховуючи реалії політичного життя, гетьман спромігся знайти оптимальний варіант поєднання міцної

гетьманської влади з функціонуванням старшинських і генеральних козацьких рад [5, с. 266-267].

Відповідно до уявлення про унітарний устрій держави, поняття одноосібності гетьманської влади П.Дорошенко поширював на терени всієї козацької України. Так, шляхтич Феофіл Бобрович у відписці до царя 9 лютого 1669 р. зазначав, що з Полтави, Лубен, Миргорода й інших лівобережних міст полковники і сотники поїхали всі в Чигирин, тому що Дорошенко “обослал их писмом своим”, щоб вони “при нем держалися, а они де все на том положились и говорят, что обоим сторонам Днепра быть под высокою великого государя рукою... а гетменом де, oprич Петра Дорошенко, на обеих сторонах Днепра никому б не быть” [1, с. 62]. Навіть Д.Бантиш-Каменський, викриваючи “коварный умысел” П.Дорошенка, визнавав, що метою його політики було об’єднання “Малороссии под одну верховную власть” [2, с. 262].

Важливе місце в політичних поглядах Петра Дорошенка посідала ідея єдності українського суспільства в боротьбі за власну державність. Вже на початку свого гетьманування він намагався встановити приязні відносини із Запоріжжям і прихилити його на свій бік [4, с. 119]. Дбаючи про згуртування еліти, гетьман неодноразово звертався до короля з проханням звільнити з ув’язнення митрополита Йосипа Тукальського, Ю.Хмельницького та Г.Гуляницького, що зрештою і було зроблено в кінці 1665 р. (Гуляницького звільнили дещо пізніше) [11, с. 280]. Про контакти із лівобережною старшиною свідчить наведене вище повідомлення Феофіла Бобровича. Національні інтереси були визначальними у відносинах гетьмана з представниками різних верств українського суспільства. Яскравим прикладом цього є ставлення П.Дорошенка до Д.Многогрішного. Як зазначає М.Грушевський, хоча Дорошенко і дивився на Многогрішного з висока, як на самочинного “покутного гетманчика”, все ж підтримував з ним добрі стосунки [3, с. 218]. Більше того, київський воевода П.Шереметьєв в лютому 1669 р. повідомляв, що “гетман Демьян Многогрешной с Дорошенком ссылаетца и советует и договоры с великим государем чинит, по договору и по совету Дорошенкову” [1, с. 121].

Апогеєм державотворчих потуг гетьмана стали події червня 1668 р., коли йому нарешті вдалося утвердити свою владу на обох берегах Дніпра [11, с. 297]. Але, на жаль, остаточно об’єднати козацьку Україну ні тоді, ні пізніше українським гетьманам не вдалося. Основним фактором, що став на заваді реалізації цієї ідеї, стала політика щодо України сусідніх держав.

Тому не дивно, що саме у сфері зовнішньої політики найбільш яскраво проявився глибокий патріотизм Петра Дорошенка. Дана позиція була визначальною у його поглядах на характер взаємин Української держави із сусідніми монархами. Відтак, варто зупинитись на цьому питанні детальніше. З самого початку своєї діяльності в ранзі гетьмана

Правобережної України Петро Дорошенко стає на шлях обмеження впливу Польщі (відкрито з нею не пориваючи). У березні 1666 р. П.Дорошенко направив посольство до короля з низкою вимог, у яких зокрема відстоював інтереси православної церкви, козацькі станові привілеї, вимагав визнання законності гетьманської влади і відкриття українських шкіл та семінарій [12, с. 332]. Аналіз джерел дає підстави говорити, що основною метою курсу гетьмана на визнання зверхності польського монарха було використання потенціалу Речі Посполитої у боротьбі за об'єднання, а в подальшому і незалежнення України [6, с. 205-222]. Дане твердження знаходить підтвердження і у листі гетьмана до Яна II Казимира від 16 серпня 1666 р., де він декларує: "... схилити Задніпров'я до вірного підданства Його Королівському Маєстатові" [17, с. 41]. Саме тоді П.Дорошенко намагався використати татарські військові сили для поширення своєї влади на Лівобережжя [11, с. 281].

Андрусівський договір 1667 р. створив нову міжнародну ситуацію для Української держави, значно ускладнивши заходи дипломатії щодо її возз'єднання. Його зміст переконав П.Дорошенка у доцільності курсу на зближення з Кримом і Портою [8, с. 181]. В одному з листів до кримського хана гетьман так оцінював домовленості в Андрусові з точки зору українських інтересів: "... Ми однак довіряти не можемо, щоб красіві нашому, домовившись Москва з Поляками, з якими вічний спільний мир учинили, зашкодити не хотів" [17, с. 43]. Т.Чухліб з цього приводу зазначає, що "найголовнішою причиною такої зміни політичного курсу українського уряду були великі сподівання Дорошенка на те, що Османська імперія забезпечить об'єднання України, на відміну від планів її розподілу між Москвою й Варшавою". Справді, у червні 1669 р. султан видав два універсали (берати), які затверджували П. Дорошенка на гетьманстві з умовою поширення його влади на всю Україну — як Правобережну, так і Лівобережну [18, с. 108].

Аналіз умов, які були висунуті П.Дорошенком перед Портою, засвідчує, що в їх основі було намагання гетьмана реалізувати програму будівництва Української держави, яка б включала всі етнічні українські землі, а влада Порти над Україною повинна була носити номінальний характер [14, с. 306]. М.Костомаров з даного приводу зазначав: "Сподівалися, що Туреччина залишить Україну під її власним місцевим управлінням, не порушуючи ні віри, ні звичаїв, і задовольняючись лише деякого роду васальною залежністю" [9, с. 185]. Як свідчили відомості зі Львова за липень 1675 р. турецька протекція (як і будь-яка інша) була необхідна Дорошенкові лише для того, щоб "мати для себе удільне князівство" [16, с. 87].

Після зриву переговорів щодо укладення угоди з Річчю Посполитою і при наростанні загрози з її боку, Петро Дорошенко намагався заручитися підтримкою бранденбурзького електора Фрідріха

Вільгельма, надіславши йому лист з проханням взяти Україну під свою протекцію [14, с. 308]. Водночас гетьман робив невдалі спроби зав'язати стосунки з Москвою [8, с. 187-188].

Зазначимо, що зовнішньополітичний курс Петра Дорошенка, спрямований на визнання зверхності одразу кількох монархів, у системі його політичних поглядів був лише тимчасовим засобом, який визначався необхідністю виборення козацькою Україною незалежності. Як зазначав сам гетьман у листі до Яна Собеського в серпні 1671 р.: “Тому мушу вдаватися до іноземних протекцій, щоб у такий спосіб звільнити з неволі Україну” [5, с. 266]. Варто відзначити і той факт, що такі зовнішньополітичні маневри використовувались П.Дорошенком для боротьби з опозицією і для налагодження спокою всередині держави [8, с. 184].

Загалом же, підсумовуючи аналіз політичних поглядів гетьмана Петра Дорошенка, відзначимо, що наявні джерела й історіографічний доробок дають підстави говорити про без сумніву позитивний вклад цього історичного діяча у розбудову української державності і розвиток вітчизняної національної ідеї. Глибокий патріотизм, відданість інтересам Батьківщини, які лежали в основі всієї системи політичних пріоритетів і уявлень гетьмана, визначали його діяльність в якості володаря Української держави середини XVII ст.

Примітки:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Санкт-Петербург, 1875. – Т. VIII. – 400 + 16 с.
2. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в ее стране до уничтожения гетманства. – К.: Час, 1993. – 656 с.
3. Грушевский М.С. Очерки истории украинского народа / Сост. и ист.-библиограф Ф.П.Шевченко, В.А.Смолия; Примеч. В.М.Рычки, А.И.Гуржия. – К.: Лыбедь, 1990. – 400 с.
4. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – 712 с.
5. Історія українського козацтва: Нариси у 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – Т. 1. – 800 с.: іл..
6. Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України у другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали. – К.: Критика, 2006. – 470 с.
7. Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. редактори Ф.П.Шевченко, Б.З.Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
8. Нариси з історії дипломатії України / О.І.Галенко, С.Є.Копінський, М.В.Кіреєнко та ін.; під ред. В.А.Смолія. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. – 736 с.

9. Пінчук Ю.А. Питання національного самоусвідомлення у студії М.Костомарова “Гетьманство Бруховецького” // Український історичний журнал (УІЖ). – 2010. – №1. – С. 179-189.

10. Смолій В., Степанков В. Переддень руїни (1650-1670 рр.) // Київська старовина. – 1993. – № 6. – С. 2-16.

11. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / Україна крізь віки: Том 7. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – 352 с.

12. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст.. (1648-1676 рр.) – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 447 с.

13. Степанков В.С. Боротьба Петра Дорошенка за зміцнення Правобережного гетьманства. Підгаєцька кампанія та її провал (серпень 1665 – жовтень 1666 років) // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет; Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2000. – Т. 4(6). – С. 226-235.

14. Степанков В. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети / Автор передмови В.А.Смолій. – К.: Варта, 1994. – С. 285-314.

15. Степанков В.С. Ян Перденя “Гетьман Петро Дорошенко і Польща” // УІЖ. – 2002. – № 6. – С. 133-139.

16. Чухліб Т.В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713). – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2004. – 288 с.

17. Чухліб Т.В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини “вірності” та “зради” королю, султану й царю (1665-1676 рр.) // УІЖ. – 2007 – № 1. – С. 39-61.

18. Чухліб Т.В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. — 3-тє вид., випр. і доповн. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. — 616 с.

19. Яковлева Тетяна. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.) / Пер. з рос. Л.Білик. – К.: Основи, 2003. – 644 с.

Життя Петра Дорошенка на чужині

Історія України представлена багатьма іменами, які відзначаються непересічністю і харизматичністю. До цього числа із впевненістю можна віднести і Петра Дорофійовича Дорошенка. Навколо діяльності цього гетьмана і досі точаться дискусії, але неможливо ігнорувати той факт, що всі інші гетьмани, які потрапляли в опалу, закінчили життя в Сибірі. Дорошенка ця доля оминула. Він представляв занадто видатну, а відтак і небезпечну постать, котрої боялись як в Україні, так і в Московії [8,с.223]. І це є красномовним фактом, який не потребує коментарів.

Ми володіємо скупими відомостями про життя Петра Дорошенка після складення ним гетьманських клейнодів. Загальновідомим є те, що 19 вересня 1676 р. він здав їх царю у таборі Івана Самойловича і князя Григорія Ромодановського [6,с.243]. Непросто склалися відносини між Дорошенком і Самойловичем в подальшому. За указом останнього, Дорошенко разом із дружиною і з братом Андрієм 1 листопада 1676 р. прибуває спочатку до Батурина. При цьому екс-гетьман не “противився і не скаржився”. Самойлович зустрів його дружельно : “з приводу його приїзду три дня святкували” [3, с. 288]. В Батурині пробув не довго. Разом із сім’єю переселився до містечка Сосниці. Звісно це здійснювалося за згодою Самойловича [5, с.313]. Здавалось, нарешті, після бурхливих років політичної діяльності, він отримав заслужений спокій.

Але доля готувала новий поворот подій. Вже в грудні до Самойловича прибув князь Іван Федорович Волконський із піддячим Часовніковим. Вони приїхали із царським указом, в якому зазначалося про необхідність переїзду Дорошенка до Москви. Самойлович виступив проти. Мотивував це тим, що “по царському указу обіцяно Дорошенку місце проживання в Україні”. До тогож гетьман зазначав, що «швидкий від’їзд Дорошенка порушить між тутешнім народом спокій, якого ми добивались багато років». Волконський давав гарантії того, що Дорошенка не відправлять до Сибіру, просто цар хоче «розпитати його про міста на правій стороні, як пристойніше їх укріпити на випадок, Боже збережи, приходу турецького султана і кримського хана». Російські посланці не змогли досягнути успіху. Проте питання про від’їзд Дорошенка до Москви залишалося відкритим [3,с.281-282].

На початку березня 1677 року гетьман Самойлович повідомив царю Федору Олексійовичу про небезпеку турецького нападу. А відтак, просив «по милосердній своїй монаршій милості, і нині знову змилосердитись наді мною і всією Малою Руссю, для утримання цілісності її і відпору ворожого, всім військам своїм государським указ свій царський підтвердити, бути у всякій готовності, щоб під час великої

потреби всі сили проти нього могли рушити...» [1,с.33]. Небезпека зі сторони Туреччини викликала велику тривогу у Москві.

В оточенні Федора Олексійовича було прийнято рішення про негайний від'їзд Дорошенка. У зв'язку з цим в Батурин прибув стольник С. Алмазов із піддячим В. Парфеньєвим [8,с.223]. Розпочалися переговори із Самойловичем. Раніше він не хотів відпускати Дорошенка до Москви, бо «від цього тут між нами, спаси Боже, щоб якого зла не вчинилось, особливо запорожцями, до різних посторонніх заступництв митатися звикли». Тепер же гетьман навіть поспішав із його відправленням, говорячи «щоб він [стольник] Дорошенка, який є, хай навіть буде хворий, взяв із собою і їхав до Москви негайно». На зібрання в дорогу «дали терміну на день» [1, с.34,58]. Чим можна пояснити зміну позиції Самойловича відносно від'їзду Дорошенка? Очевидно, цьому сприяв цілий комплекс причин, як зовнішніх так і внутрішніх. Звісно ж, гетьман мав недовіру до Дорошенка, незважаючи на те, що останній постійно запевняв його, «що нічого так не бажає, як жити в дружбі із Самойловичем, скільки можливо до нього по- ближче і бути йому в усьому корисним» [3,с.285]. Зрозуміло, Дорошенко був обурений такими умовами свого від'їзду: гетьман мав можливість попередити Дорошенка про плани Москви. Але він цього не зробив, навпаки - пришвидшив відправку небезпечного полоненого з України.

8 березня 1677р. російські посланці разом із Дорошенком виїхали із Сосниць до Москви [8,с. 233]. Їх проваджали «з міста в місто і від села до села козаки, чоловік по 30 і по 50». Під час поїздки «Дорошенко де в дорозі всяке буває, часом веселий, а часом сумний був. А надто задумувався і очікував, що його затримають» [1,с. 58-59].

17 березня 1677 р. Дорошенко прибув до Москви. В столиці його поселили за Москвою-рікою у дворі, що раніше належав Білібіну. Вподальшому Дорошенко не одноразово у листах просив Самойловича поклопотатись за його повернення [5,с. 313]. «До царської руки» Дорошенка було допущено 20-го березня. Спочатку думний дяк перелічив всі його провини перед «царем-батюшкою». Потім оголосив йому, «що великий государ всі провини і злочини пробачає і ніколи вже ті провини йому згадані не будуть». Тепер Дорошенко повинен був залишитися у Москві для обговорення способів боротьби проти наступу турецького султана [3,с. 287]. З цією метою його викликали до Приказу, де розпитував думний дяк Ларіон Іванов зі своєї товаришами про шляхи, якими турецьке військо могло ввійти до України й підступити під Київ. Утримання Дорошенка у Москві переслідувало ще одну важливу мету: це було одним із помітних заобів впливу на Сірка і Запоріжжя. Російська влада сприяла зустрічам Дорошенка із посланцями від Січі і від Самойловича, щоб ті і інші могли потім розповідати в Україні, що бачили колишнього гетьмана на власні очі, і що він не в заслання, а під опікою царя

в Москві [2,с. 623-624].

Вже 28 березня Дорошенко писав до Сірка про те як його прийняли у Москві, закликав кошового до підтримки і служби російському царю. Дорошенко писав, що по його приїзду брата Григорія звільнили і відпустили до дому [8, с. 224]. Разом з тим він клопотався і про свої справи, що стосувались охорони майна в Чигирині. Просив дати наказ чигиринському воєводі і козацькому полковнику, щоб його матір, братів і родичів не ображали і не забирали у них майна. Ці запити Дорошенка були виконані: відповідні укази були направлені до гетьмана і чигиринського воєводи [3, с. 288].

Дорошенко ніяк не хотів примиритися з думкою про те, що йому доведеться залишитись у Москві назавжди. Тому писав до Самойловича листи з проханнями поклопотатися про повернення його назад на Україну. До гетьмана прийшло три листи, з тим же проханням [2,с. 624]. В першому з них Дорошенко просив вберегти його власність в Сосниці, а три маєтності, що «по милості твоїй [гетьмана] маю, ...брату моєму вели із канцелярії милість твоя дати. І до братів милостивим будь, не змори без хліба». Також нагадував, що Самойлович обіцяв йому дозволити доживати віку у рідному краї. В другому листі писав, «що тут непотрібен я і приїзд моєї дружини непотрібний, але що наказують, те мушу чинити». Він знову прохав гетьмана «до царського пресвітлого величиства писати» про його повернення на Україну [1,с. 151-153].

24 квітня із Москви виїхав піддячий Юдін із дорученням привезти в столицю Дорошкову дружину. В Батурин він прибув 4 травня. «Гетьман після звичних вітань, повідомив йому: я виконаю указ великого государя і дружину Петра Дорошенка із Сосниці до чоловіка її відпущу і підводи дам. Тільки повинен я сказати, що по царському приказу, коли ми приймали Дорошенка, то запевняли його, щоб жити йому з дружиною, братами і родичами, де вони захочуть в Україні і на цій стороні Дніпра. Він з Москви до мене писав. Щоб я бив чолом великому государю про повернення його назад в Сосницю, а про відпуск дружини своєї до нього до Москви він мені не писав» [3,с. 288].

Наступного дня, 6 травня, піддячий був запрошений на двір Самойловича. Там він застав Дорошкову матір, старицю Митродору, його братів Григорія та Андрія, і дружину. Вони слізно просили гетьмана, щоб учинив так як у листі Дорошенко писав. Вислухавши їх, Самойлович залишив у себе Юдіна і заявив, що насильно дружину Дорошкову висилати не буде. Мотивував це небезпекою наклепів на нього з боку українців, мовляв, він вислав дружину Дорошкову в Москву, щоб їх разом відправити до Сибіру [8,с. 225]. Із дозволу Самойловича Юдін пішов до Дорошків з тим, щоб вони царську волю виконали - відпустили до Москви Єфросинію. Вони погодилися. В такому разі і гетьман не заперечував. Тому Юдін із спокійною душею відправився ще

по справах до Києва. Вертаючись звідти, він мав забрати Дорошенкову дружину до Москви. Але не так сталося як гадалося. 17 травня прибув Юдін до Батурина, наступного дня було послано до Сосниці по Єфросинію. Але того ж дня приїхали лише брати Андрій і Григорій Дорошенки. Андрій повідомив Юдіну, що він домігся дозволу у Самойловича не відпускати Дорошенкової дружини до Москви, бо вона погрожувала при ньому і при батькові своєму, що вкоротить віку Петру, якщо її силоміць відправлять до столиці. Зважаючи на це, Самойлович відклав відїзд Єфросинії. Піддячий поїхав назад у Москву без Дорошенкової дружини, забравши із собою листа до царя від Самойловича і три листа Дорошенка до гетьмана [2,с. 628-629]. Пізніше Дорошенко дякував гетьману, що він не відпустив його «нерозумну господинню» і клопотався про його повернення на Україну.

Єфросинія все ж таки приїхала до Москви. Але це відбулося 27 липня. Про обставини її виїзду з України нічого не згадується. З її приїздом прийняли рішення переселити Дорошенків у двір Григорія Нікітіна. Проте там не було відповідних умов для проживання. У зв'язку із скаргами на незручності, йому купили двір за 700 рублів, а також ухвалили побудувати «новый дім з 9 покоями». Дорошенко не покидав думки про повернення до рідного краю. 7 серпня він запитував у своїй чолобитній чи відпустять його на Україну. Якщо ж йому судилось залишитись у Москві, то нехай йому подарують на прожиття село [3, с.290]. Були й скарги : «про видачу корму», потребу у віконницях і столах, необхідність переробити стару грубку, яка «всі покої скоро закоптить». На це, Федір Олексійович наказав вислати до Дорошенка піддячого Торопова, щоб той ознайомився з його вимогами. В результаті доповіді Торопова про стан справ у Дорошенка, цар звелів видавати йому на сім'ю і на челядь щодня по 2 рублі- 60 рублів щомісячно. Дорошенко подякував, але сказав, що цього замало, враховуючи московські ціни [2,с.633].

Скупі відомості про життя Дорошенка у Москві в основному стосуються його госпоарської діяльності. Ще до приїзду дружини, він 25 червня «быв чолом великому государю», щоб той дозволив пасти коней за Москвою на лугах. 29 червня Дорошенко у своєму зверненні до стольника Семена Алмазова прохав, «щоб караулу зменшили, бо не заснути від крику і стуку під час проходу по мосту, і кожного із них слід утримувати, а це 5 чи 6 чоловік, і корму мало, а ще челяді прибуло» [1,с.172-173]. Із скарг і прохань Дорошенка зрозуміло, що проживання на Нікітнікому дворі було не райським. Тим не менш Дророшенко мав можливість спілкуватися із козацькими посланцями, йому не забороняли бачитися із сином І. Самойловича. Фактично, він отримав статус почесного полоненого [8,с.230].

Відомо що, у жовтні 1679р. Петро Дорошенко одержав царський наказ про призначення воєводою у Великий Устюг. Колишній гетьман

відповів відмовою. Реакція царя на його рішення невідома. Зрозуміло, що вона була негативною [8,с.230]. Але Дорошенку судилось ще побувати на посаді воєводи, хай не у Великому Устюгу, так у Вятці - у квітні 1679 році йому запропунували цю посаду «із жалуванням по тисячі рублів у рік». Він пробував там до 1682 року і знову повернувся до Москви. Цар подарував йому із дворових волостей 1000 дворів в селі Ярополчі (Волоколамського повіту, Московської губернії) зі всіма приналежними до них угіддями» [3,с.290]. Дмитро Дорошенко припускає, що надання маєтків відбулося у зв'язку з одруженням Дорошенка з Агафією Єропкиною в 1684 році. Від цього шлюбу він мав 3 синів і дочку. Дорошенко намагався не поривати зв'язків із дітьми від попередніх шлюбів. Так в 1686 році до нього приїздила в гості з України: дочка Любов Петрівна зі своїм чоловіком Єфимом Лизогубом і з дітьми. Другу дочку – Марію, видав заміж за стольника Головіна[2,с.636].

Загалом існує небагато відомостей про життя Дорошенка в Ярополчі. Професор М. Петровський подає цікаві матеріали про цей маловідомий етап життя колишнього гетьмана. В основному вони стосувались дрібних господарських подій. В Дорошенка траплялись непорозуміння зі своїми сусідами. В одних випадках він скаржився на завдані йому шкоди, в інших, навпаки йшли скарги на нього. Так в березні 1685 року піддані князя Федора Хованського захопили мисливську собаку Дорошенка. Люди останнього хотіли відібрати пса, але за це їх побили. Самого Дорошенка Хованський лаяв, «безчестив, називав ту собаку краденою». Звісно ж Дорошенко це не та людина, яка могла пробачити таку зухвалість. Він написав скаргу царям Іванові та Петрові на князя Федора Хованського. Чим це все закінчилось, не відомо [6, с.245].

Вже у листопаді того ж року маємо ще одну скаргу дещо іншого змісту: Дорошенко просив розібратись у справі викрадення його сина. Аналогічно як із першим випадком, результат суперечки не висвітлений. Та скаржився не лише Дорошенко. Російським поміщикам, його сусідам, не раз діставалося від колишнього гетьмана. Так, 11 червня 1690 року маємо скаргу на Дорошенка з боку піддядчого Василя Юдіна (очевидно це той самий, що приїздив у 1677 році по дружину Дорошенкову на Україну). Вона стосувалась підданих Дорошенка, селян Ярополчі, які побили і затримали під арештом кілька селянських родин з сусіднього села Дяково. Юдін просив розібратись у цій справі відповідним органам [2, с.637].

Хоча Дорошенко був ізольований від будь-якої політичної участі, суворий нагляд за ним не припинявся. Ще до наказу царя Федора Олексійовича від 3 листопада 1679 року начальнику московських стрільців П. Арістову було доручено нагляд за Дорошенком і за дітьми Самойловича. Навіть полоненого, відірваного від України, Дорошенка боялися у Москві. Доля дала йому можливість побачити крах суперника в боротьбі за гетьманську булаву – Івана Самойловича, пережити Івана

Сірка [8, с.230].

Авторитет Дорошенка у народі був завжди великий. Популярності і доброї слави йому додали відозви на прохання про допомогу від земляків-українців, які потрапляли в скрутне становище на Московщині. Дорошенко завжди допомагав їм, опікувався їхні благополуччям повернення до рідного краю. Так 1-го листопада 1679 року Дорошенко клопотався у Посольському приказі про повернення на Україну хлопця Федора Біляєва із Суржі, якого захопили москалі і вивезли на Рязанщину. «Малому» вдалось від них втекти і після довгих скитань нарешті потрапити до Дореошенка. За ініціативи і турботи останнього, хлопець повернувся на Україну [6,с.247-248]. Весною 1692 року прийшов до Дорошенка Яків Лещинський -син колишнього чигиринського полковника. Він під час походу московсько- українського війська в Крим, потрапив до татар у полон, потім його продали в Царгород, звідти він був відправлений на службу до одного Камянецького паші. Про те і тут не забарився - втік до Львова і через Варшаву і Вільно добрався до Москви. Завдяки клопотанням Дорошенка Лещинського відпустили в Україну [2,с.637-638].

Добре опікувався Дорошенко і за своїми дітьми: надав їм гідну освіту і чудове виховання. Сини від третього шлюбу-Олексій і Петро навчались у Європі. Старший син Олександр, одружився із Парасковією Пушкіною, далекою родичкою поета. В них була єдина дочка- Катерина, син якої Микола оженився на дочці Кирила Розумовського Наталії. Відбулось поєднання крові двох таких різних, але все ж українських гетьманів. Маєток у Ярополчі успадкував інший син Катерини – Іван Загряжський, внучкою якого була дружина Олександера Пушкіна-Наталія Гончарова. Тому не дивно, що сюди в 1833 і 1834 роках приїжав Пушкін [4,с.42-43].

Серце Петра Дорошенка перестало битись 9 листопада 1698 року на 71 році життя [3,с.290]. Поховали його в центрі села, під правим крилосом дерев'яної церкви мучениці Парасковії. На могилу поклали великий білий камінь, який зберігся і до нині. За клопотанням О. Пушкіна над могилою збудували невелику капличку, яка простояла понад сто років. У середині її прикрашали різьблені позолочені фігури, великий іконостас [4,с.42].

Правда кажуть, що нашого цвіту- по всьому світу. Нам пощастило, що ми знаємо, де знаходиться могила нашого славного гетьмана України. Це рідкісний випадок. А скільки синів України загинуло на чужині безвісті. Тому наш святий обов'язок- берегти спочинок гетьмана Петра Дорошенка, бо це частина історії, це частина нас.

Примітки:

1. Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Т. XIII. – СПб., 1884.
2. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985.
3. Костомаров Н.И. Руина: собрание сочинений. – Т. XV. – СПб., 1905.
4. Лепявко С. Доля Могили Петра Дорошенка // Пам'ятки України. Науково - популярний ілюстрований журнал. – 1992. №2-3. – С. 42-44
5. Степанков В.С. Петро Дорошенко. // Володарі гетьманської булави. – К., 1995.
6. Петровський М. З життя Петра Дорошенка на Московщині// ЗНТШ – Т.С. – Львів, 1930.
7. Петро Дорошенко // Видатні постаті в історії України (IX – XIX ст.) : короткі біографічні нариси /Під ред.. В.І. Гусева, В.П. Дрожина. – К.: Вища школа, 2002.
8. Таирова – Яковлева Т. Отправка бывшего гетьмана Петра Дорошенка в Москву.// TERRA COSSACORUM: студії з давньої і нової історії України. Наукове видання. – К., 2007

Володимир Верстюк,
аспірант, асистент кафедри всесвітньої історії

Постать П. Дорошенка в оцінці М. І. Костомарова

Сьогодні українська історіографія гостро відчуває потребу об'єктивної оцінки складного шляху свого становлення за умов бездержавності. Надзвичайно важливим етапом на цьому шляху було XIX ст., яке подарувало нам багато яскравих постатей. Серед них особливе місце займає М. І. Костомаров, який зумів у своїх працях створити цілісну панораму національно-визвольної боротьби українців другої половини XVII ст., довести, що вона носила всенародний характер. Історик також спробував проаналізувати внутрішню та зовнішню політику урядів козацької України, починаючи з Б. Хмельницького аж до І. Мазепи.

Особливу увагу дослідник приділив постаті П. Дорошенка, “довкола якої оберталася історія південноруського козацтва з 1665 по 1677 рр.”¹. У монографії “Руїна” відсутня окрема частина про його гетьманство. Але на це були вагомі причини, зокрема наявність у період її підготовки Валуєвського циркуляра 1863 р., Емського указу 1876 р., а також національні проблеми українців у Російській імперії взагалі².

На думку М. Костомарова, після падіння П. Тетері Правобережна Україна вступила в смугу суспільно-політичної кризи, протистояння різних старшинських угруповань. Запорізька Січ все частіше втручалася в політичне життя козацької держави³. Важливу роль каталізатора у розвитку деструктивних внутрішньополітичних процесів відіграв і геополітичний фактор. Уряди Московії, Речі Посполитої та Криму, підтримуючи того чи іншого претендента на гетьманську булаву, свідомо провокували внутрішньополітичну боротьбу за владу⁴.

В ситуації, що склалася, П. Дорошенко мав пристати або до Польщі, або до Москви. Але він не зробив ні першого, ні другого, а “тримався одних татар; татари тоді були союзниками польського короля, тому можна було за їхнього посередництва шукати визнання від польського уряду”⁵. До кінця 1665 р. гетьман настільки зміцнив свою владу, що почав обмежувати вплив Речі Посполитої на Правобережжі, зокрема відмовився впустити її залоги до Брацлава й Могилева, зажадав, щоб жовніри залишили Білу Церкву⁶. М. Костомаров стверджував, що “з цього часу постійною метою устремлінь Дорошенка було об'єднати Україну під єдиною владою і згуртувати козацькі сили; він терпіти не міг поляків, не хотів, щоб Україна залишалася під їхньою владою; завжди виявляв готовність перебувати під владою Москви, але не інакше, як із збереженням прав самобутності Малоросії, для того щоб московський уряд не посилав на Україну своїх воевод, не втручався у внутрішні справи і повадився з козаками, як з вільними людьми”⁷.

На початку 1667 р. значно погіршилося міжнародне становище козацької України. Наприкінці січня було укладено російсько-польський Андрусівський договір, який передбачав встановлення на 13,5 року перемир'я, закріплення за Московією Сіверщини й Лівобережної України та на 2 роки Києва, а за Річчю Посполитою земель Білорусії та Правобережної України. Запорожжя потрапляло в спільне володіння обох монархів. Отже, договір відображав компроміс між двома державами, що стався за рахунок розподілу козацької України і мав надзвичайно трагічні наслідки для долі українського народу⁸.

П. Дорошенко, який прагнув “самобутності” для козацької України, розпочав пошуки сильного союзника, який би міг одночасно діяти як проти Польщі, так і проти Росії. Таким союзником могла бути лише Туреччина*. Гетьман та його оточення сподівалися, що “Порта залишить Україну під її власним місцевим управлінням, не порушуючи ні віри, ні звичаїв, і задовольняючись лише деякого роду васальною залежністю”⁹.

Значних зусиль правобережний гетьман докладав до пошуків порозуміння із І. Брюховецьким, який гетьманував на Лівобережжі. В останнього протягом 1665-1668 рр. відбувалася серйозна еволюція політичних поглядів. Відмовившись від орієнтації на Москву, він усвідомив згубність для Гетьманщини міжусобної боротьби та розколу. І. Брюховецький прихильно зустрів пропозицію П. Дорошенка розпочати підготовку до повстання проти російських залог, щоб розірвати Московський договір 1665 р. і прийняти протекцію Порти¹⁰.

У червні 1668 р. на Лівобережну Україну, де в цей час відбувалось антимосковське повстання, вступили війська під проводом П. Дорошенка. Поблизу Опішні в момент з'єднання військ двох гетьманів лівобережні козаки вбили І. Брюховецького. П. Дорошенко був проголошений гетьманом всієї України, але відразу змушений був повернутися на Правобережжя для боротьби проти агресії Польщі**. М. Костомаров

* Турецький вектор зовнішньої політики козацької України було започатковано ще за часів гетьманату Б. Хмельницького і, на думку М. Костомарова, “його наступники – Брюховецькі, Дорошенки, Орлики та інші, з другорядним значенням, котрі ставили собі за мету ідею самобутності України під верховною владою Порти, лише йшли по вказаному ним шляху”. (Див.: Костомаров Н. И. Богдан Хмельницький – Данник Оттоманской Порты // Костомаров Н. И. Казаки. Исторические монографии и исследования. (Серия “Актуальная история России”). – М.: “Чарли”, 1995. – С. 431).

** Наказним гетьманом на Лівобережжі П. Дорошенко призначив Д. Многогрішного. Останній перейшов на сторону Московії.

вказав, що І. Брюховецький був похований за християнським обрядом з усіма почестями в Гадячі в церкві, яка була збудована за його кошти¹¹. Безперечно, на це була згода гетьмана П. Дорошенка.

В монографії “Руїна” автор детально відобразив перебіг наступних подій: проголошення влітку 1668 р. лівобережним гетьманом кошового отамана Запорізької Січі П. Суховієнка, а також – обрання у другій половині 1668 р. на старшинській раді в Новгороді-Сіверському Д. Многогрішного “сіверським гетьманом”.

У студії показано, що на початку 1669 р. П. Дорошенко за допомогою І. Сірка розбив П. Суховієнка, вів боротьбу водночас із ставлеником Польщі на Правобережжі – М. Ханенком. На підставі розгляду подій того часу, М. Костомаров дійшов висновку, що П. Дорошенку доводилося таким чином “боротися разом і проти Суховієнка, якого підтримували запорожці та Крим, і проти Дем’яна і всіх його прибічників, що підкорялися московському цареві. Доводилося гетьману вивертатися між Москвою, Польщею та Кримом”¹².

П. Дорошенко, щоб уникнути нового спалаху міжусобної боротьби, прагнув порозумітися з Д. Многогрішним. У лютому 1669 р. він неодноразово звертався до нього з листами, переконуючи у необхідності спільної взаємодії та наголошуючи на трагічних наслідках для українського суспільства розподілу держави. Намагався також схилити лівобережного гетьмана до згоди на проведення генеральної козацької ради в Корсуні для вирішення питання про гетьманську владу. Із листами подібного змісту П. Дорошенко звертався і до лівобережних старшин. Але вони, як правило, були промосковської орієнтації¹³.

За обставин, що склалися, П. Дорошенко скликав в березні 1669 р. в Корсуні старшинську раду, яка ухвалила прийняти турецьку протекцію. М. Костомаров вважав, що в цей час гетьман мав набагато більше владних повноважень, ніж в перші роки свого правління. Правда, для надання більшої легітимності своїм рішенням проводив їх через ухвали старшинських рад¹⁴.

Історик, спираючись на архівні матеріали, зумів показати злиденне становище козацької України, на території якої більше 20 років йшли бойові дії: “край малоросійський все більше і більше приходив у занепад від нескінчених міжусобиць і татарських нашествь; селища пустіли, жителі у великій кількості переселялися у слобідські полки і взагалі в царські землі; злидніло господарство тих, хто залишився на батьківщині отців та дідів”¹⁵.

З ім’ям П. Дорошенка майже повністю пов’язаний матеріал другого і третього розділів третьої частини монографії “Руїна”, присвяченої гетьманству І. Самойловича. Зокрема, в цих розділах ґрунтовно викладені боротьба гетьмана із ставлеником Польщі М. Ханенком та поляками, укладення П. Дорошенком восени 1669 р.

союзного договору з Туреччиною, перепиті війни цих союзників із Польщею, процес досягнення і умови Бучацького мирного договору 1672 р. між Річчю Посполитою і Османською імперією. Згідно з умовами цього мирного договору, влада П. Дорошенка поширювалася лише на Брацлавщину та Південну Київщину¹⁶.

М. Костомаров розкрив також сутність московської політики щодо П. Дорошенка після укладення Бучацького договору, здійснення якої доручалося боярину Г. Ромодановському і гетьману І. Самойловичу, а саме поводитися з ним так, щоб його і пестити, і страхати, зважаючи на те, що народ в Україні, як зазначав історик, “ремствував на свого гетьмана за підданство Туреччині”¹⁷.

В умовах боротьби з М. Ханенком, наступу в 1674 р. військ І. Самойловича на Правобережжя і визнання його більшістю правобережних полковників гетьманом, неможливості домовитися з Польщею на засадах Гадяцького договору 1658 р., П. Дорошенко, як показано в дослідженні М. Костомарова, міг погодитися віддатися під московську протекцію, але на принципових умовах. Він вимагав, “щоб Київ був відданий в козацьке управління, щоб гетьман над обома берегами України був один, щоб Гетьманщина перебувала в межах колишніх польських воеводств: київського, чернігівського і брацлавського, щоб Запорозжя було під рукою гетьмана і щоб московський цар зобов’язався захищати Україну від турків, якщо султан захоче мститися козакам”¹⁸.

Простеживши подальші події, історик зазначив, що московський уряд на єдине гетьманство в козацькій Україні, якого добивався П. Дорошенко, не погоджувався; дозволяв йому бути тільки гетьманом на Правобережжі, а лівий берег мав залишитися під управлінням І. Самойловича. Останній не міг змиритися, що цар погоджувався залишити П. Дорошенка гетьманом на Правобережжі. “Якщо Дорошенко залишиться там гетьманом, – говорив він, – то стане і під мене підшукуватися”¹⁹.

Улітку 1675 р. політичне становище П. Дорошенка стало безнадійним. Не припинявся потік біженців на Лівобережжя, гетьмана залишили досі вірні йому серденята, родичі, однодумці. В такій ситуації він вирішив зректися турецької протекції й присягнути цареві, але не перед Г. Ромодановським та І. Самойловичем, а перед представником Запорозжя І. Сірком. Сталося це в жовтні в Чигирині. І. Сірко взяв від П. Дорошенка військові клейноди та завіз їх на Січ, після чого, як стверджував М. Костомаров, оповістив Малоросійський приказ про цю важливу подію і від імені Січі бив чолом, щоб колишній гетьман був прийнятий милостиво. Гетьману І. Самойлович була до крайності неприємна ця подія і він повідомив у Москву, що вчинок П. Дорошенка не більше, ніж лукавство²⁰.

Уряд Росії відмовився визнати законність чигиринського акту

присяги й зажадав приїзду гетьмана для її складання перед Г. Ромодановським та І. Самойловичем, а також відмови його від влади. П. Дорошенко здав клейноди і склав присягу наприкінці листопада 1676 р.²¹. З цього приводу М. Костомаров написав такі рядки: “Так закінчилося гетьманування Дорошенка. Без сумнівів, він був щиро відданий ідеї незалежності та самобутності своєї Батьківщини”²².

Підводячи підсумки, варто зупинитися на наступних моментах: по-перше, історик зумів передати дух епохи, в яку жив гетьман; по-друге, аналіз монографії М. Костомарова “Руїна” дає підстави стверджувати, що П. Дорошенку належить першість серед українських гетьманів, принаймні з 1659 до 1672 р., щодо здійснення активної багатовекторної зовнішньої політики; по-третє, дослідник довів, що гетьман був послідовним прихильником “самобутності” козацької України.

Примітки:

¹ Костомаров М. Галерея портретів: Біограф. нариси: Для серед. та ст. шк. віку / Упоряд. і передм. В. О. Замлинський; Пер. з рос. М. М. Іляш; Худож. С. К. Семендяєв / М. Костомаров. – К.: Веселка, 1993. – С. 174.

² Пінчук Ю. А. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю. А. Пінчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 182.

³ Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663-1687 гг. / Н. И. Костомаров // Собр. соч.: Исторические монографии и исследования. – СПб., 1905. – Кн. 6. – Т. 15. – С. 50.

⁴ Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009 – С. 237.

⁵ Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663-1687 гг... – С. 50.

⁶ Смолій В., Степанков В. Назв. праця. – С. 322.

⁷ Костомаров М. Галерея портретів: Біограф. нариси... – С. 174-175.

⁸ Україна крізь віки: в 15 т. / НАН України. Інститут історії України НАН України / За ред. В. А. Смолія. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 7: Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). – С. 286.

⁹ Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663-1687 гг... – С. 97.

¹⁰ Там же. – С. 106.

¹¹ Там же. – С. 116.

¹² Там же. – С. 123.

¹³ Його ж. Галерея портретів: Біограф. нариси... – С. 180.

¹⁴ Его же. Руина. Историческая монография 1663-1687 гг... – С. 152.

¹⁵ Там же. – С. 161.

¹⁶ Пінчук Ю. А. Назв. праця. – С. 195.

¹⁷ Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663-1687 гг... – С. 231.

¹⁸ Там же. – С. 239.

¹⁹ Його ж. Галерея портретів: Біогр. нариси... – С. 181.

²⁰ Там само. – С. 182.

²¹ Смолій В., Степанков В. Назв. праця. – С. 352.

²² Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663-1687 гг... – С. 271.

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Історичний факультет

Кам'янець-Подільська міська організація політичної партії
«НАША УКРАЇНА»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Петро Дорошенко: особистість, гетьман, політик

Збірник матеріалів науково-практичної конференції

Комп'ютерно-інформаційна лабораторія
Історичного факультету Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300

